

**Aziz Mahmud Hüdâyî'nin *Ecvibe-i*
Mutasavvifâne'si ve Celvetiyye Tarîkatının
Bazı Esasları**

Adalet ÇAKIR*

Özet

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin *Ecvibe-i Mutasavvifâne* isimli eseri, yeni bîat eden bir dervişin Celvetilik hakkındaki sorularına Hüdâyî'nin verdiği cevaplardan oluşmaktadır. Cevapların bizzat Hüdâyî tarafından verilmiş olması ve Celvetiliği diğer tarikatlardan özellikle de Halvetilikten ayıran husûsiyetleri içermesi, risâleyi önemli kılmaktadır. Celvetî tarikatının en önemli seyr ü sülûk aşlı olan kelime-i tevhid zikri ve usûlü, Hû zikri, rüyâ tâbiri, halvet âdâbı, toplu zikir, şeyhin himmeti, mürîdin fikhî meselelerde fetvâ vermesi risâlede temâs edilen konulardandır. Bu konular hakkında daha geniş bilgi, Hüdâyî'nin seyr ü sülûk ve tarikat âdâbına dâir eserleri ile Celvetî sûfilerine ait metinlerde bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Aziz Mahmud Hüdâyî, Halvetilik, Celvetilik, Seyr ü sülûk.

Aziz Mahmud Hüdâyî's *Ajwiba-i Mutasawwifana* and Some Principles of Jalwatiyya Order

Abstract

Aziz Mahmud Hudayi's book titled *Ajwiba-i Mutasawwifana* consists of the questions of a new dervish about the order of Jalwatiyya and Hudayi's answers to him. What makes this treatise important is that it is formed by Hudayi's responses and points out the features that separate Jalwatiyya from other dervish orders especially Halwatiyya Order. Remembrance of *kalimat al-tawhid* and its method of chanting i.e. the most important method of training in Jalwatiyya Order, remembrance of Hu, interpretation of dreams, manners of seclusion, remembrance of God in congregation, sheikh's influence on his dervishes, issuing judgments by disciples in legal matters, are some of the issues dealt with in the treatise. More information about those issues are found in Hudayi's other books on the manners of Sufi training and dervish orders and in the books of Jalwati Sufis.

Key Words: Aziz Mahmud Hudayi, Halwatiyya, Jalwatiyya, Sayr u suluk.

---

* Dr., Araştırmacı (adaletcakir@yahoo.com)

I. Giriş

Tasavvufun tarihî tecrübesi ve bu birikimi aktaran literatür, her tarîkatın bir pîr tarafından belirlenmiş usul ve kâidesi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu muhtevâyâ ilişkin eserler, *âdâbü'l-mürîdîn*, *tarîkatnâme*, *risâle-i seyr ü sülûk* gibi umûmî isimler yanında *Dürerü'l-esrâr*, *Kenzü'l-Feyz* gibi husûsî adlarla kaleme alınmıştır.¹ Şeyhlerin dervişlerini irşâd maksadıyla yazdıkları mektuplar, mürîdlerin intisâb ettikleri tarîkate dâir soruları ile mürşidlerin cevaplarını içeren eserler de bu kapsamda son derece önemlidir ve tasavvuf literatüründe örnekleri ziyâdesiyle mevcuttur. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin (ö. 1038/1623) *Ecvibe-i Mutasavvifâne* isimli risâlesi de bunlardan biridir.

Ecvibe-i Mutasavvifâne, bir celvetî dervişinin intisâb ettiği tarîkatın usûl ve âdâbına dâir sorduğu suallere, Hüdâyî'nin verdiği cevaplardan ortaya çıkmıştır. Risâle gayet muhtasar olmakla birlikte Celvetîlik hakkında doğrudan bilgiler içerir ve özellikle seyr ü sülûk yöntemi açısından Celvetiyyenin farklı yönlerini tespit için birinci dereceden kaynak olma niteliği taşır. Risâledeki soru ve cevaplar çeşitli başlıklar altında tasnif edilmiş, ilgili bilgiler bu başlıklar altında değerlendirilmiştir. Bu makalede, *Ecvibe*'deki konular ele alınırken, Hüdâyî'nin ilgili eserlerine ve bâzı Celvetî müelliflerinin seyr ü sülûk ve tarîkat âdâbına dâir yazdıklarına müracaat edilmiştir. Hüdâyî'nin, seyr ü sülûk kavramı kapsamında incelenecek konuları ihtivâ eden *Ecvibe-i Mutasavvifâne*'den başka eserleri de mevcuttur. Seleflerinin kullandığı inâbe, tevbe, tevhid zikri, tevhid ve makâmları, nefis mertebeleri, tasfiye-i kalb, mücâhede, mârifetullâh, tecellî gibi seyr ü sülûk kavramları dışında onun bu eserlerinde en dikkat çekici konu “celvet” bahsidir.

Hüdâyî'nin kendi seyr ü sülûk tecrübesini aktardığı *Vâkıât*, Celvetîliği diğer tarîkatlardan ayıran unsurlara dâir önemli bilgiler içerir ve daha sonraki Celvetî sûfîlerinin eserlerine de kaynaklık eder. Bu eserinde Hüdâyî, mürşidi Üftâde'nin (ö. 988/1580) yanında geçirdiği üç yıl süresince aralarında geçen sohbetleri aktarmış, rüyâ ve vâkıaların ta'bîri, tevhid zikri ve tevhid mertebeleri, Celvetiyye tarîkinin sırları ve Halvetîlik'ten farkı gibi pek çok konuyu anlatmıştır. Hüdâyî'nin eseri boyunca kullandığı, “Hz. Şeyh dedi ki” ve “dedim ki, sordum ki” gibi ifâde kalıpları, Celvetîlik

1 Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı-Halil Çeltik, “Türk Edebiyatında Mi'yar Geleneği İçinde Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravî'nin *Hurde-i Tarikat*'i”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2000, sayı: 3, s. 44-45.

yolu hakkında Üftâde'nin görüş ve düşüncelerini takip ve tespit etmek bakımından kayda değer bir husustur. Bu yönüyle *Vâkıât*, tarikatın esaslarının Üftâde tarafından tayîn edildiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Hüdâyî, *Merâtibü's-sülûk* isimli eserinde avâm, havâs ve havâssu'l-havâssın sülûkünün farklılığına işâret etmiş; “tabiat, nefis, ruh ve sır” olarak isimlendirilen seyr ü sülûk mertebelerinden, sadece nefis mertebesi hakkında bilgi vermiştir.² Ayrıca mürîdin, yolda ilerleyebilmesi için riâyet etmesi gereken şart ve prensipleri, *Tarikatnâme-i Türkî* ve *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*'de anlatmıştır. *Hulâsatü'l-ahbâr*'ın dördüncü ve beşinci bölümleri, *Câmiu'l-fezâil* ve *kâmiu'r-rezâil* isimli eserinin üçüncü kısmı da muhtevâ bakımından seyr ü sülûka dâirdir. Padişahlara yazdığı mektuplardan oluşan *Tezâkir-i Hüdâyî*, dönemin tarihine kaynaklık etmesi dışında, Hüdâyî'nin tasavvufî tavrının bir özeti kabul edilebilir. Eser, seyr ü sülûk esnâsında geçilen makâmlar, vârid olan tecellîler, ibâdet, riyâzet ve çile, sohbet, halvet, zikir ve şükür gibi bu yolda vâsita kabul edilen muâmelâta ilişkin konuların, Hüdâyî'nin bakışıyla ifâde edilmiş olması açısından önem taşır. Peygamberlerden hareketle diğer insanların seyr ü sülûkünde mekânların ve zamanın etkili olduğunu belirten Hüdâyî'nin, bu konuda bir eser yazdığını *Tezâkir*'deki mektuplardan öğrenmekteyiz.³ Her kâmilin mânevî yolculuğunun, seyr ü sülûke başladığı diyâra göre olacağını ifade ettiği eserinde, on iki felekle on iki Osmanlı şehri arasında irtibat kurmuş ve manevî tekâmülde bu beldelerin özelliklerine göre bir usûl takip edilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu eser günümüze ulaşmamıştır.⁴ Yine bir mektubunda bahsettiği, Fâtır sûresi 10. âyetinin işâret ettiği mânâdan hareketle kaleme aldığı, *Risâletü'l-maârif ve'l-hikem fi beyâni's-sülûk ve suûdi'l-kilem*⁵ isimli eseri de bugün mevcut değildir.

Hüdâyî, âlim ve ârif şahsiyeti yanında irşâda memûriyeti, mânevî nüfûzu ve bıraktığı tesir sebebiyle kalabalık bir derviş zümresine hitap etmiştir. Seyahatleri ve yetiştirdiği halîfeleri vasıtasıyla Celvetiyye tarikatı İstanbul merkez olmak üzere Anadolu ve Balkanlar'da yayılmıştır. Evliyâ Çelebi (ö. 1095/1684?) yüz yetmiş bin mürîde inâbe verdiğini söyler-

2 Bk. Abdürrezzâk Tek, “Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Seyrü Sülûk Anlayışı”, *Üsküdar Sempozyumu III: Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, I, 180-81.

3 Mustafa Salim Güven, *Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Mektupları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜSBE, İstanbul 1992, I, 199-202, II, 81, 146, 148-150.

4 Güven, *age*, I, 56, II, 81.

5 Güven, *age*, II, 159-60.

ken, onun zamanın kutbu olduğundan şüphe etmeyen tarihçi Peçevi (ö. 1059/1649?) de her diyârda halifeleri olduğunu kaydeder. Nitekim altmış sekiz halifesinin ismi, Üsküdar Hüdâyî Âsitânesi postnişinlerinden Mehmed Gülşen Efendi'nin (ö. 1341/1923) H. Vassaf'a (ö. 1929) gönderdiği listede yazılıdır.⁶ İstanbul dışında derviş ve halifelerinin mevcûdiyeti sebebiyle Hüdâyî, yukarıda zikrettiğimiz eserlerine ilâveten küçük risâle ve mektuplar da yazmıştır. Ali İznikî Efendi, Belgrâdî Münîrî Efendi ve Ali Belgrâdî'ye gönderdiği mektuplar ile *Ecvibe-i Mutasavvîfâne* bu türdendir.

Şeyh Edebâlî'nin torunlarından, âlim bir kimse olan İznikli Ali b. Hüsrev'in⁷ (ö. 1018/1609) yazdığı mektuba, Hüdâyî de mektupla karşılık vermiştir. Nevîzâde Atâî (ö. 1045/1635) bu mektupların halk arasında çok meşhur olduğunu söylemektedir. Arapça yazılmış karşılıklı mektuplar hakkındaki bilgiler, tarafların birbirlerine hitapta kullandıkları tevâzu ifadelerini beyândan öteye gitmemektedir.⁸ Ali Efendi mektubuna "min erzeli'l-halîka ilâ ekmeli erbâbi'l-hakîka" (yaratılmışın en düşük mertebesinde olandan hakîkat ehlinin en kâmiline) sözleriyle başlamıştır. Mektubun içeriği, kâmil bir mürşid arayışı içinde ve gönlü bunalmış kişinin ruh

6 Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1996, I, 232; İbrahim Peçevi, *Târîh-i Peçevi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1283, II, 357; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi Yay., 2006, III, 11. Bursalı Mehmed Tâhir Efendi ise muhtemelen Hüdâyî Âsitânesi'nde gördüğü yazma bir tomara istinâden kırksekiz halifesi olduğunu belirtmektedir. Bk. Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333, I, 185.

7 Hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Nevîzâde Atâî, *Şakâik-ı Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Hadâiku'l-hakâik fî tekmeleti'ş-Şakâik*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yay., 1989, II, 597-98.

8 Atâî, *Hadâiku'l-hakâik*, II, 598; Ziver Tezeren, *Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî: Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı ve Eserleri*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1984, I, 82; Hasan Kamil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî: Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, İstanbul: Erkam Yay. 2007, s. 124; Güven, *Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Mektupları*, I, 30. Bu son üç kaynaktaki Ali Efendi'ye yazılmış mektubun bir nüshasının H. Selimağa Kütüphanesi Hüdâyî Efendi koleksiyonu 269/4 veya 5 numarada kayıtlı olduğu belirtilmişse de yaptığımız araştırma neticesinde burada olmadığını tespit ettik. 269 envanter numaralı mecmûanın ilk varlığında mecmûa içindeki risâlelerden dördüncüsünün "Mektûb-i Hazret-i Hüdâyî ilâ İznikî Ali Efendi berâ-yı irşâd ve suâlîne karşı kütüpleri" olduğu yazmaktadır. Ancak mecmûadaki üçüncü risâle olan Münîrî Efendi'ye yazılmış mektubun ardından hiçbir başlık belirtilmeden "Eğer suâl etseler ahkam-ı tarikat kaçdır" ibâresi ile yeni bir risâle başlamakta ve tarikat erkânı, binâsı, vâcibleri sıralanmakta ve şeyhin mürîde vereceği tarikat cihâzı anlatılmıştır. Soru cevap tarzında kaleme alınmış bu risâlenin Hüdâyî'ye ait olduğuna dâir bir kayıt olmadığı gibi İznikli Ali Efendi'ye yazıldığına dâir de bir başlık veya hitap bulunmamaktadır.

hâlini göstermesi ve bu hâli bütün samimiyetiyle, lisânında edebi muhafaza ederek ifade etmeyi öğretici olması bakımından mühimdir. O öncelikle fitratında bulunan tekâmül iştiyâkını, bir rehberin eşliğinde ikmâl etmek niyetinde olduğunu beyân eder. Ancak günahlarının, Hüdâyî ile buluşmak ve irfânından nasiplenmek kararından kendisini alıkoyup ümitsizliğe düşürdüğünden şikayet eder. Bu hususta teşvîşe düşmüş gönlüne şifâ bahşolması ve Allah'ın kendisine bir mürşid-i kâmilin irşadını lutfetmesi için Celvetî Pîri'nden merhamet, lütuf ve meded ister. Hüdâyî, bu niyâza karşılık yazdığı kısa ve ümit verici cevâbî mektubuna, “min ed‘afi’l-fukarâ ilâ a‘lemi’l-ulemâ” (dervişlerin en zayıfından âlimlerin en bilgisine) hitabıyla başlar. İrşâd arzusuyla istimdâdda bulunmak her ne kadar murâda ermekte büyük bir husus olsa da güzel bir îtikadla doğrudan sebeplere sarılmanın güç işleri kolaylaştıracağını ve Allah’a ulaştıracağını beyân eder.⁹ Belgradlı Münîrî ile Ali Efendiler’e yazıldığı söylenen mektup ya da mektuplar, ismi geçen şahısların tarikatla ilgili bâzı sorularına cevap maksadıyla yazılmıştır. Bu sebeple gibi Celvetiyye usûl ve âdâbına ilişkin bâzı hususların aydınlatılmasına kaynaklık ederler.¹⁰

9 Aziz Mahmud Hüdâyî, *İzniki Ali Beyzâde Efendi'nin Mektûbuna İrsâl Buyurduğu Cevâbnâme*, Süleymaniye Ktp., H. Beşir Ağa, 653/10, vr. 172^b.

10 Bosna doğumlu olan Münîrî Efendi ömrünü Belgrad'da geçirmiş, hayatı boyunca bu şehirde vâizlik, müderrislik ve müftülük görevlerinde bulunmuştur. *Silsiletü'l-mukarrabîn ve menâkibu'l-müttakîn* başta olmak üzere Arapça ve Türkçe eserler kaleme almıştır. (Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik*, II, 607; Takhidîn Bitiçi, *Münîri-i Belgrâdî ve Silsiletü'l-mukarrabîn Adlı Eseri*, M. Ü. Sosyal Bilimler Ens. 2001, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 17-28). Hüdâyî'nin halifelerinden Münîrî Efendi'ye yazdığı mektubun (Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, III, 8, 11; Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, II, 25-26; Mehmet Gülşen Efendi, *Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî*, s. 7.) pek çok yazma nüshası bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz yazma nüshaları: H. Selimağa Ktp., Hüdâyî, 269/3; Süleymaniye Ktp., H. Mahmud Efendi, 2478/3, 2848/9, 3347/3; Süleymaniye Ktp., H. Beşir Ağa 653/9; Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, 1793/11; Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 453/5. Kendisine mektup yazıldığı iddia edilen bir diğer halife Belgradlı Ali Efendi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Münîrî Efendi *Silsiletü'l-mukarrabîn*'de, Ümmî Sinân tarîkine bağlı Nasûh isimli bir zâttan terbiye almış, hilâfete nâil olmuş, semâya çok düşkün Belgrâdlı Ali Dede'den (ö. 1594) bahsetmektedir. Ancak onun Celvetiyye ile alakasına işâret etmemiştir. (Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, III, 11; Münîrî Belgradî, *Silsiletü'l-mukarrabîn ve menâkibu'l-müttakîn*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, 2819/3, 116^b-117^a.) Dolayısıyla bu ikisinin aynı kişi olduğu hakkında kesin bir hükme varmak mümkün değildir. Hüdâyî'nin bu zâta mektup yazdığını kanaatimizce ilk söyleyen M. Gülşen Efendi'dir. (Gülşen Efendi, *Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî*, s. 7.) Sahaf Nûri 1287/1870'de hazırladığı *Külliyât-ı Hüdâyî*'nin 123-124. sayfaları arasında bu mektubu neşretmiş, Cengiz Gündoğdu da husûsî bir kütüphanede bulunan nüshayı esas alarak günümüz harflerine aktarmıştır. Ancak bu mektup Münîrî Efendi'ye gönderilmiş mektubun tamamen aynıdır. Ay-

II. *Ecvibe-i Mutasavvifâne*'nin Nüshaları ve Neşri Hakkında

Bosna eyaletine bağlı Banyaluka sancağından¹¹ Musâfî isimli¹² derviş, Celvetiyye seyr ü sülûkü, tarîkatın bâzı âyin ve uygulamaları ile dervişliğin âdâbına dâir birtakım hususları Hüdâyî'ye biâtı esnasında sormuştur. *Ecvibe-i Mutasavvifâne*, onun sualleri ile Hüdâyî'nin verdiği cevapları içermektedir. H. Vassâf ve Bursalı M. Tâhir Efendi, Hüdâyî'nin eserleri arasında, bu risâleden bahsetmemişler; M. Gülşen Efendi ise onu müstakil bir eser olarak kaydetmiştir. Bâzı müellifler de hacminden dolayı eser olarak nitelemekten kaçınmışlardır. H. Kamil Yılmaz ise risâleyi, Celvetî tarîkatının âdâbına dâir birinci dereceden kaynak eserler arasında saymaktadır.¹³

Risâlenin ulaşabildiğimiz nüshalarını, özellikle de çalışmamıza esas aldığımız nüshayı incelediğimizde metnin bizzat Hüdâyî tarafından yazılmadığı kanaati oluşmaktadır. Her ne kadar diğer eserlerindeki dil ve üslûba nazaran nâtamam ve müphem ifadeler bulunmakta ise de bu durum eserin Hüdâyî'ye ait olmadığını göstermez. Musâfî Efendi, tarîkatın mâhiyet ve usûlü hakkında bilmek istediklerini şeyhine sormuş ve dinlediklerini yazmış, böylelikle *Ecvibe-i Mutasavvifâne* ortaya çıkmış olmalıdır. Üslupla ilgili ikinci bir ihtimal, Hüdâyî'nin bir metni önce müsvedde olarak yazıp daha sonra tashih ettiği veya ettirdiği bilinmektedir.¹⁴ Bu risâlenin ise tas-

rica günümüz araştırmacıları yazma nüshasının H. Selimağa Kütüphanesi Hüdâyî koleksiyonu 269/4'te kayıtlı olduğunu tespit etmekle birlikte (Sahaf Nûri, *Külliyât-ı Hüdâyî*, İstanbul: Muhib matbaası, 1287/1870, s. 123-24; Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, s. 123; Güven, *Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Mektupları*, 30; Cengiz Gündoğdu, "Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Belgradlı Ali Efendi'ye Gönderdiği Mektup", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2000, sayı: 3, s. 82) bu mecmuada Ali Belgrâdi adına yazılmış bir mektup mevcut değildir. Netîce olarak kuvvetle muhtemel, kendisine mektup yazılan sadece Münîrî Efendi'dir ya da zayıf bir ihtimalle aynı mektup Belgradlı Ali Efendi'ye de gönderilmiştir.

- 11 Banaluka (Panaluka) veya Banyaluka, Bosna eyâletine bağlı sancak. Bk. Nuri Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2001, s. 17; Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006, s. 63.
- 12 H. Vassâf'ın kaydettiği Hüdâyî halifeleri arasında Musafî Efendi'nin ismi geçmemektedir. H. Kamil Yılmaz, eserinde *Ecvibe-i Mutasavvifâne*'yi tanıtırken, "Banalukalı Musâfî'nin "Yanyalukalı Sâfî" olma ihtimalinden de söz etmiştir. (Bk. Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, s. 120). Ancak risâlenin görebildiğimiz bütün nüshalarında isim ve nisbeti yazdığımız gibidir. Ayrıca Yanyaluka ismiyle bir yer adı da bulunmamaktadır.
- 13 Tezeren, *Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî*, s. 69; Fevziye Abdullah Tansel, "Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî", *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1967, c. XV, s. 8, 17, 27; Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, s. 123; Güven, *Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Mektupları*, I, 41.
- 14 Güven, *Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Mektupları*, II, 10.

hih edilmemiş ya da edilme imkânı bulunmamış olduğunu söyleyebiliriz. Celvetî tarîkatı âdâb ve erkânına dâir yukarıda bahsettiğimiz eserlerdeki bilgilerin bir hulâsasını içeren *Ecvibe-i Mutasavvifâne*, Münîrî Efendi'ye gönderilmiş mektuba da esas teşkil etmiş görünmektedir.

Risâlenin tespit edebildiğimiz nüshaları ve atıf kolaylığı için belirlediğimiz kısaltmaları şöyledir:

1. Hacı Selimağa Kütüphanesi Hüdâyî Efendi koleksiyonu içinde 269/1, vr. 1^b-4^b. Katalog kaydı, *Ecvibe-i Mutasavvifâne*'dir. Risâlenin günümüz alfabesine aktarımında bu nüsha esas alınmıştır.

2. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar koleksiyonu 1461/2, vr. 10^a-13^b. Katalog kaydı, *Risâle-i es'ile ve ecvibe*'dir. (A)

3. Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi koleksiyonu 1793/10, vr. 212^b-217^b. Hüdâyî Âsitânesi ondördüncü postnişini Yâkub Afvî'nin (ö. 1149/1736) emânetleri arasında yer alan bir mecmûada bulunan risâlenin katalog kaydı, *Ecvibe-i Mutasavvifâne*'dir. (B)

4. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 453/4. 32^b-33^b. Katalog kaydı, *Es'ile ve Ecvibe*'dir. (C)

5. Manisa İl Halk Kütüphanesi Manisa Akhisar Zeynelzâde Koleksiyonu 1491/5, vr. 143^b-145^a. Katalog kaydı *Es'ile ve Ecvibe*'dir. Risâlenin başlığı "Belgrâdî Münîrî Efendi Kutbü'l-ârifin Üsküdârî Mahmud Efendi hazretlerine ettiği es'ile ve ol dahi buyurduğu ecvibedir" olmakla birlikte muhtevâsı Musâfî Efendi'ye yazılan risâle ile aynıdır. Sadece suallerin sıralamasında farklılıklar bulunmaktadır. (D nüshası)

6. Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğr. Fak. Mustafa Con A ve B Koleksiyonları 464-07, vr. 270^a-273^b. Katalog kaydı *Es'ile vü Ecvibe*'dir.¹⁵

7. İsmail Erünsal şahsî kütüphanesindeki nüsha *Ecvibe-i Mutasavvifâne* kaydıdır.¹⁶ Bu son iki nüshaya ulaşma imkânımız olmamıştır.

Mevcut nüshalar içinde müellife ait veya müstensihî ya da tarihi belli bir nüsha bulunmamaktadır. Bu sebeple *Ecvibe-i Mutasavvifâne*'yi günümüz harflerine aktarırken, Hüdâyî Âsitânesi'nin kütüphanesinden intikal eden, H. Selimağa Kütüphanesi Hüdâyî Efendi koleksiyonu, 269 numaralı mecmûada bulunan nüshayı esas aldık. Ancak metnin doğru anlaşılmasını

15 www.yazmalar.gov.tr (erişim: 11.06.2015).

16 Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, s. 315.

temin için, yukarıda künyelerini vermiş olduğumuz diğer nüshalarla karşılaştırdık ve farklılıklara dipnotlarda işaret ettik. Risâle metnine yapılan her ilâve [/] içinde gösterilmiştir. Risâleyi günümüz imlâsına aktarırken, orijinal metne sâdik kalmakla birlikte, “kanı/hangi, etmek/ekmek, ahşam/akşam, yatsu/yatsı” gibi kullanımı çok yaygın bazı arkaik kelimeler günümüz Türkçesiyle yazılmıştır. Kullanımı nadir olanlar ise orijinal hali ile yazılarak, dipnotta anlamı verilmiştir. Yine imlâda, doğru telaffuza yardımcı olacak şekilde uzun sesler ve kalın sesler ayrı ayrı gösterilmiştir.

III. Ecvibe-i Mutasavvifâne'nin Metni

[1^b] Güfte-i mûcib-i tarîkat Sultânü'l-meşâyih mazhar-ı eltâf-ı Bârî Şeyh Mahmûd Efendi Üsküdârî aleyhi'r-rahmetü'l-Bârî hazretlerinden Banyalukalı Musâfî Efendi bey'at ettikleri [/vakitte sordukları] suâllere verdikleri ecvibe-i şerîfedir.

Suâl: Tevhîd-i şerîfe bidâyet olundukta nefyi hangi taraftan ve isbât hangi tarafa olmak gerekir?

Cevâb: Sağda nefy, solda isbât taraf-ı kalbde olmak gerekir. Zîrâ kalb, sadrın sol tarafındadır.

Suâl: Sûfî tevhîd iderken ism-i Hû'yu zikretmek adedi nicedir?¹⁷

Cevâb: Tarîk-i seferde hemân tevhîde¹⁸ muttasıl etmek gerekir. Ehl-i tevhîd ve dervîş bâb oldur.¹⁹ Ondand cemî'-i murâdâtın tevhîdde bulur. Tevhîde rağbet ü müdâvemeti kadar merâtib bulur. Hemân dervîşe “lâ ilâhe illallâh” deyû muttasıl tevhîd etmek gerekir. [2^a] Tevhîd ile ism-i Hû arasında bir makâm vardır.²⁰ İkinci isim ona derler. İsm-i Hû üçüncü isimdir.

Suâl: Halvette perhîzlik şerâyiti nicedir ve perhîzliğe varacak mikdârı nice yemek ve içmek gerekir?

Cevâb: Sâfî buğday unundan bulamaç edip tuzu cüz'î koyup bir kiçücük²¹

17 Sûfî tevhîd iderken ism-i Hû'yu zikretmek adedi nicedir?: Sûfî tevhîd ederken ism-i Hû'yu zikretmeği ne kadar olduğuna bir hadd var mıdır? C, Sûfî tevhîd ederken ism-i Hû'yu ne kadar olduğuna bir hadd var mıdır? D

18 Tevhîdi: C, D

19 Ehl-i tevhîd ve dervîş bâb oldur: Ehl-i tevhîde ve dervîşe bâb oldur C, Ehl-i tevhîde ve dervîşe bâb-ı evvel oldur D

20 Vardır: + ki B

21 Küçücük anlamına gelen 'kiçücük' kelimesinin imlâsı كك كك كك iken, esas aldığımız nüsha ile birlikte A, B ve D nüshalarında كك كك كك olarak yazılmıştır. Kiçücük: Güccük (küçük) C.

bulamaç ve bir mikdârcık ekmeğ akşam ile yatsı arasında def'-i keşel için iftâr gerektir. Ve sa'y ede²² bulamacı toprak çömlekte pişire ve toprak çanakda tenâvül eyleye.

Suâl: Adam halvette oldukda artuk²³ neye meşgûl gerektir?²⁴

Cevâb: Salât-ı şerîfeyi²⁵ ve mesnûn olan üç nevâfil²⁶ ber-hûşû²⁷ edâ ettikden sonra her ne kadar ziyâde iskânı²⁸ olursa tevhdîde meşgûl olmak gerektir. Ve tevhdîde de²⁹ ziyâde şevk gelmedikde³⁰ kibleye karşı gözlerin yumup muhkem karanu³¹ yerde bir mikdârcık Hak Teâlâ hazretlerinin ulu kudretlerine düşünmek gerektir.

Suâl: Rû'yâdan nesne ta'bir olursa ne yüzden ta'bir lâzımdır?

Cevâb: Rû'yâ ta'bir müşkil bir haldir. Akılla nakille beyân olunmaz.³² Tevhîd ede ede adamda bir hâl zâhir olur. Rû'yâ, hâl-i sâlikin³³ aklına ve dînine Cenâb-ı Rabbü'l-izzet'ten nâzil ve lâyh olur. Ve rû'yâyı görene [2^b] göre ta'bir olunur. Âfâkı ve enfüs³⁴ vardır. Onlar tafsîl üzre meşâyih ta'birnâmelerinde yazılmıştır.

Suâl: Sâlik-i mübtedîye evvelden ne telkîn etmek gerektir?

Cevâb: Hemân teveccüh³⁵ ibtidâdan ısmarlayıp muhkem tenbîh etmek gerektir. Hâline göre ümmisine ve âlimine her birine bir türlü hâl vardır. Tarîkden ba'zı husûs anlanmak³⁶ gerektir.

Suâl: Mehûf ve müşevveş rû'yâ görse veya ta'bir ettirse onu nice etmek gerektir?

22 Ede: Edib B

23 Artuk: Fazla, ziyade.

24 Adam halvette oldukda artuk neye meşgûl gerektir?: Adam halvette oldukta ol artuk neye meşgûl olmak gerektir? C, Adam halvette oldukta neye en artuk meşgûl olmak gerektir? D

25 Salât-ı şerîfe: Salavât-ı farîzayı C, D

26 Nevâfil: Nevâfilleri A, +namazları D

27 Ber-huşû: Hoş A

28 İskân: İmkân A, C, D

29 Tevhîdde de: Tevhîdden C, D

30 Şevk gelmedikde: Şib' geldikde D

31 Karanu: Karanlık.

32 Akılla nakille beyân olunmaz: Akılla nakille bu müşkil keşf olmaz C, D

33 Rû'yâ, hâl-i sâlikin: Rû'yâ hâli, sâlikin C, D

34 Enfüs: Enfüsü A, B, C, D

35 Teveccüh: Tevhîd A, Tevhîdi, B, C, D

36 Anlanmak: Anlatmak A, B. Diğer nüshalarda son iki cümle mevcut değildir.

Cevâb: Korkulu rü'yâ dervîş görse³⁷ kendü nefsinde ona bir işârettir. Kendi nefsinde tasfiye edip ve hilm ile terbiye eyleye. Ondandır murâd tenbîh-i ilâhîdir. Mürîd gâflette³⁸ âgâh olmak için olur.

Suâl: Bu tarîkimiz Halvetî midir, Celvetî midir? Halvetî ve Celvetî maan oldukda bunların bir farkı var mıdır?

Cevâb: Halvetî olan sûfiler dâim rü'yâ âlemine meşgûl olurlar. Onunla irşâda³⁹ sa'y ederler. Ammâ Celvetî olanlar hikmet-i ilâhiyyeyi müşâhede edip âlem-i rü'yâyâ tenezzül⁴⁰ etmeyip vâridât-ı ilâhiyye ile tarîklerinde bir cilâ hâsıl olup ol nûr ile eşyâyı seyr ederler. Ve lâkin rü'yâ âlemine dahi inkâr etmezler. İkisi bile tarîk-i Hakk'a vâsıl olur deyû mezhepleri budur. İkisi bile bu mezheplerin cem'ine zâhib olmuşlar. Nihâyet-i Halvetide,⁴¹ Celvetî, mükâşefede [3^a] ve irşâdda Halvetî'den yukaruraktır.⁴² Zîrâ celvetî her şey kemâ hüve hakkühü gözle görür. Rü'yâ tevîli günah değildir. Rü'yâ tevîl[/i] isâbet ve gayr-ı isâbetten hâli olmaz. İmdi bizim tarîkimiz hem Halvetî ve hem Celvetî'dir deyü buyurdu.⁴³ Rahmetullâhi aleyh.

Suâl: Mürîde bir müşkil hâl ârız⁴⁴ oldukda ve şeyhi uzak olup sormağa mecâl yok. Himmetinden istifade istedikde nice etmek gerek?

Cevâb: Onun gibi vakitlerde şeyhi hâtırda tutup diye ki; yâ Rab, iyilerin iyisi Hazret-i Habîb-i Ekrem hürmetine ve cümle evliyâullâh hürmetine ve şeyhim falân hürmetine müşkilimi iyân eyle,⁴⁵ diye. Ve katı mühim olana, pâk abdest alıp ve ondan kıbleden yana şeyhi olduğu taraftan üç adım, adım gide. Üçüncü adımda iki rek'at hâcet namâzı kıla ve vech-i meşrûh üzere istimdâd ede. Cümle müşkil hallola bi-iznillâhi Teâlâ ve keremihî.

Suâl: Kendi tarîkdaşları olmayanlar ile bir yerde sohbet etmek câiz midir?

Cevâb: Kitâb, sünnete muvâfık olan yerlerde⁴⁶ sohbet câizdir. Bunların

37 Dervîş görse: Dervîşe görünse C, D

38 Gâflette: Gâfletten A, B, C, D

39 İrşâda: Rüşde: C, D

40 Âlem-i rü'yâyâ tenezzül: Âlem-i rü'yâyâ ta'bir D

41 Halvetide: Halvetiden A, B, C, D

42 Yukarurak: Daha yukarı, daha yüksek.

43 Buyurdu: Buyuruldu C, D. "Rahmetullâhi aleyh" cümlesi bu iki nüshada mevcut değildir.

44 Mürîde bir müşkil hâl ârız: Mürîde bir müşkil târî ve ârız C, Mürîde bir şeyde bir müşkil târî ve ârız D

45 İyân eyle: İnâyet eyle C, D

46 Olan yerlerde: Olana C

gayrı⁴⁷ terk etmek tarîk iktizâsındandır.

Suâl: Tevhîd-i şerîfi ne vakitlerde etmek gerekir?⁴⁸

Cevâb: Tevhîd cemî'-i zamânda [3^b] güzeldir. Gündüzde, gecede, tenhâda, melâda, otururken, dururken, gezerken, yürürken, yatarken,⁴⁹ abdestli-abdestsiz, hiç tevhîde men' yokdur.

Suâl: Kur'ân-ı şerîfi, tevhîdde⁵⁰ olanlar ne zaman okumak evlâdır?

Cevâb: Kur'ân zikrullâhdır. Her vakitte okumak güzeldir. Ve *Musallât*'ta⁵¹ aslı yazılmışdır. Onda yoklana.

Suâl: Asıl tasavvuf⁵² kitaplarında ba'zı ibâdât yazılır. Onların cümlesiy-le amel câiz midir?

Cevâb: Kitâb ve sünnet⁵³ muvâfık olan ibâdât cümle güzeldir. Lâkin mürîde şeyhi ta'yîn ettiği ibâdât ona hayırlıdır. Zîrâ şeyhi hakikî olan⁵⁴ mürîdin istihkâkını görür. Ona göre ibâdât ısmarlar. Yabana⁵⁵ ve kudreti yetmediği sûfiyi yeltemez.⁵⁶ Belki sâfi ona mühim olan ibâdâtı eder ve merâtibi kat' eder.

Suâl: Halvette iken adam tevhîd⁵⁷ cehrle mi ihfâ ile mi etmek gerekir? Hangisi evlâdır?

Cevâb: Cehr şu mikdâr denir kim, kendi özü ve yanındaki işide. Keseli oldukda ve cehrden tab'ı ziyâde safâda⁵⁸ eyledikde safâsı iktizâsına göre cehre teveccüh ede.⁵⁹ Ondan ihfâ ve tefekkür mu'teberdir.

Suâl: Gece teheccüdlerde Kur'ân'ı⁶⁰ cehr ile mi ihfâ ile mi okumak evlâdır?

Cevâb: Tedebbür ve tefekkür ve Rabbül-İzzet'e münâcâta hangisinin ona

47 Bunların gayrı: Hilâf-ı sünnet olanlar ile musâhabeti C

48 Gerekir: Evlâdır D

49 Yatarken: Dayanırken D

50 Tevhîdde: Ehl-i tarîk: C, D

51 Musallâtta: Mufassalât: C, D

52 Asıl tasavvuf: Ehl-i tasavvuf D

53 Sünnet: Sünnete A, B, C, D

54 Şeyhi hakikî olan: Şeyh-i hakikî D

55 Bu kelime A ve B nüshalarında mevcut değildir.

56 Yabana ve kudreti yetmediği sofîyi yeltemez: Yabana ve kudreti yetmediğine sofîyi yeltemez olur C, D

57 Tevhîd: Tevhîdi C, D

58 Safâda: Safâ A, B, C, D

59 Cehre teveccüh ede: Cehrî C, Cehrî edip D

60 Kur'ân'ı: Kırâati D

ahsen⁶¹ görünürse onunla ibâdet ede.⁶²

Suâl: Adam duâ ettikde [4^a] tatvîl mi ihtisâr mı evlâdır?

Cevâb: Duâ Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerinden bir istekdir. İsteğine ve hâcetine göre kalbini münâcâta ziyâde ile tesellî ede.⁶³ Ve duâ mahallini dahi gözetmek gerekdir.⁶⁴ Ba'zı yerde tafsîl ba'zı yerde⁶⁵ ihtisâr ister. Mahalli⁶⁶ riâyet lâzımdır.

Suâl: Tevhîd ü zikir kıyâmen oldukda tefrîh u tatrîb-i şâdîlik hâl⁶⁷ için bir mikdâr devrolunsa câiz midir?

Cevâb: Edebi riâyet için⁶⁸ ebsem oturup ve⁶⁹ durup Hakk'ı zikretmektir. Bir mikdâr âheste âheste zâkirler dönseler zikre şevk ziyâdeliğinden ötürü⁷⁰ câiz görmüşler. Lâkin bu mikdâra icâzet verildikde hadden bîrûnuna ve tarîkden⁷¹ efvûnuna⁷² kat'a câiz değildir. Bî-edebâne işden akıl başda iken hazer lâzımdır. Akıl başdan gidicek⁷³ adam ne ettiğini bilmeycek ona mukarrerdir⁷⁴ ve ehl-i insâf eylemez.

Suâl: Bir tarîkden⁷⁵ sâlik ve şeyhden irâdet ve icâzete vâsıl olan sûfi-yi müsteftî⁷⁶ ya'nî fetvâ taleb edenlere fetvâ vermek tarîkde var mıdır?

Cevâb: Mü'min-i müsliminin ıztırâb u ıztırârında fetvâ ile cevâb edip

61 Kangısın ona ahsen: Kangısı ona müfid C, Kangısını en müfid D

62 Ede: +Ve berâber ise gâh gâh ihfâ ile, iki tarîke riâyet bulunsunçün C, Berâber ise gâh gâh ihfâyı eyleye, iki tarîke riâyet bulunsun için D

63 Kalbini münâcâta ziyâde ile tesellî ede: Ve kalbini münâcâta teslim kangısı ile olur ise onunla ede C, Ve kalbin münâcâta ziyâde teslim kangısı ile olursa onunla ede D

64 Duâ mahallini dahi gözetmek gerekdir: Duâ mahalli gözlenmek gerekdir C, D

65 Ba'zı yerde tafsîl ba'zı yerde: Ba'zı yeri tafsîl ba'zı yeri C, Ba'zı yeri tafsîl üzre ve ba'zı D

66 Mahalli: Mahalle A

67 Tefrîh ve tatrîb-i şâdîlik hâl: Tatarrub-i hâl C

68 Edebi riâyet için: Edeb riâyetin C, Edeb ü riâyet D

69 Ve: Veyâ C, D

70 Zikre şevk ziyâdeliğinden ötürü: Zikre şevk ziyâde otura ve C, zikr şevk ziyâdeliğinden ötürü D

71 Tarîkden: Kıyâsdan C

72 Efvûnuna: +Tecâvüz D

73 Akıl başdan gidicek: Akıl başdan gittikten sonra: C, D

74 Adam ne ettiğini bilmeycek ona mukarrerdir: Adam ettiğin bilmeycek ona dahle mecâl yoktur. C, D

75 Bir tarîkden: Bu tarîkde C, Bu tarîke D

76 Sûfi-yi müsteftî ya'nî fetvâ taleb edenlere fetvâ vermek tarîkde var mıdır?: Sûfi-yi müsteftî olanlara fetvâ vermeğe tarîkde var mıdır? B, Sûfiye müsteftî olanlara fetvâ vermeğe tarîkde var mıdır? D

tarîk-i dîn ü şer'-i mübîni beyân edip ehl-i dîne fetvâ verse mâni' olmayacak⁷⁷ fetvâ vermek [4^b] ve müslümanların müşkillerin halletmek gayet emr-i mahmûddur. Böyle niyyet olup ve hakîkatte vâki' oldukda⁷⁸ câizdir, deyü buyurmuşlar. Temmet bi-avnillâhi'l-meliki'l-mennân

IV. Ecvibe-i Mutasavvifâne'nin Muhtevâsı

Bir tarîkatın seyr ü sülûk usûl ve âdâbı incelenirken, biat ve zikir telkini, günlük vird ve ibâdetler, mürîdin mânevî yolculuğunda katedeceği mertebeler ve bunlara ait zikirler, rüyâ tâbiri, toplu yapılan zikir usûlü, tekke hiyerarşisi ve sâlikin bunlara tâyini, mürîdin mürşidine, ihvânına ve bütün yaratılmışlara dâir sorumlulukları gibi konular dikkate alınır. Hüdâyî'nin *Ecvibe-i Mutasavvifâne'sinde* bu bahislerin tamamına cevap bulamayız. Ancak risâle, Celvetîlerin seyr ü sülûkde önem verdikleri hususların ana hatlarını aydınlatacak muhtevâyâ sahiptir. Musâfî Efendi'nin şeyhine sorduğu sualler ve aldığı cevaplarda geçen konuları şu başlıklar altında değerlendirmek mümkündür.

a. Kelime-i Tevhid Zikir ve Usûlü

Musâfî Efendi'nin, "Mübtedî mürîde, ilk olarak ne telkin etmek gerekir?" sorusuna; Hüdâyî, esas aldığımız nüshaya göre "teveccüh", diğer nüshalara göre ise "tevhid" cevâbını vermiş ve devamında müntesiplerin bilgi düzeylerine göre, tarîkattan bâzı hususları onlara anlatmak gerektiğini söylemiştir. Çünkü her birinin kendine göre bir anlayışı vardır.⁷⁹ Tasavvufî bir terim olarak "teveccüh", mürîdin mürşide yönelmesi, gönlünü ona bağlaması anlamına gelir.⁸⁰ Bu tavsiyeyi, Hüdâyî'nin bir sonraki cümlesi ile irtibatlandırdığımızda şöyle bir anlam çıkmaktadır: "Celvetiyye'ye intisâb eden dervişin ilk vazifesi, kalbini şeksiz şüphesiz mürşidine rabt etmektir. Usul ve erkâna dâir hususlar, daha sonra mürîdin hâline, bilgisine göre kendisine anlatılacaktır." Ancak Musâfî Efendi'nin tevhid zikrine dâir diğer sorularını dikkate aldığımızda, müstensih tarafından sehven "tevhid" yerine "teveccüh" yazılmış olması da kuvvetle muhtemeldir. Zira "teveccüh" mürîde sadece

77 Tarîk-i dîn ü şer'-i mübîni beyân edip ehl-i dîne fetvâ verse mâni' olmayacak: Tarîk u dîn ü şer'-i mübîn beyân olunup dîne ve ehl-i dîne fetvâ vermesi mâni' olmayacak C, Tarîk-i dîn ü şer'-i mübîn beyân olunup dîne ve ehl-i dîne fetvâ vermesi nâfi' olıcak D

78 Böyle niyyet olup ve hakîkatte vâki' oldukda: Böyle niyyet hakîkatte oldukda D

79 *Ecvibe-i Mutasavvifâne*, vr. 2^b.

80 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kbalcı Yay., 2012, s. 357.

seyr ü sülûkün başlangıcında değil, tüm aşamalarında gereklidir.

Zikri, nefse tesir eden en büyük güç, kurb ve üns âlemine ulaştırılan en yakın yol olarak tanımlayan Hüdâyî'nin⁸¹ tarikatında, seyr ü sülûkün esâsı tevhid zikri ve onun sırrına vuküfiyettir. *Necâtü'l-garîk*'de Hüdâyî,

*Eğerci pâk iden kalbi Hudâ'dır
Sebeb ammâ ana çârûb-ı lâ'dır*

*Beyim tevhid olubdur hayr-ı ezkâr
Hadîs-i Mustafâ'dan ol haberdâr*

dedikten sonra, Hz. Peygamber'in "Zikirlerin en hayırlısı Allah'tan gayrı ilâh olmadığına şehâdetdir" hadîsini hatırlatır.⁸² Ona göre muhlis mürîdin zikri, *lâ ilâhe illallâh*tır. Celvetî dervişi kelime-i tevhid zikrini lisânen söylerken kalben ulaşması gereken idrak mertebeleri vardır. Hüdâyî'nin "irâdet erbâbı" dediği tarikata yeni girmiş olanlar, kelime-i tevhid, "Allah'tan başka mâbûd yoktur" mânâsıyla; "sülûk ashâbı" olan mutavassıt dervişler, "Allah'tan başka matlûb" veya "maksûd yoktur" mânâsıyla; müntehî olan sâlik ise "Allah'tan başka mevcut yoktur" düşüncesiyle zikrine devam eder. Bu mânâ ile zikir, nazarından kâinatın gölge varlıkları silinip tevhid nûru zâhir oluncaya kadar sürer.⁸³

Hüdâyî'nin *Vâkıât*'ta kaydettiğine göre, Celvetiyye yolunda zikrin kelime-i tevhid olduğunu kendisine tâlim eden, bunu sık sık hatırlatan mürşidi Üftâde'dir. Ona göre, celvetî sâlikini Hak'a ulaştırılan en güzel yol, tevhid yoludur. Çünkü bütün peygamberlerin sülûkü ona olmuştur. Her ne kadar esmâ ile sülûk meşâyihin içtihadı ile zuhûr etmiş olsa da, tarikin nihâyeti tevhidten sonradır.⁸⁴ Yine mürşidinin "Tevhidle meşgûl olanın müşkilleri hallolur. Çünkü tevhid müşkilleri halledicidir" sözünü işleyen Hüdâyî, ilk söylediği nutkunda mürşidinin bu sözünü şöyle şerhetmiştir:

81 Aziz Mahmud Hüdâyî, *Hulâsâtü'l-Ahbâr -Âlemin Yarattılışı ve Hz. Muhammed'in Zuhûru*, trc. Kerim Kara, Mustafa Özdemir, İstanbul: İnsan Yay., 2003, s. 135.

82 Aziz Mahmud Hüdâyî, *Necâtü'l-garîk*, s. 43. (M. Gülşen Efendi, *Külliyyât-ı Hazret-i Hüdâyî* içinde, s. 30-50).

83 Aziz Mahmud Hüdâyî, *Câmiü'l-fezâil ve kâmiu'r-rezâil ve Miiftâhü's-salât ve mirkâtü'n-necât - İlim, Amel, Seyr ü Sülûk*, trc. Hasan Kamil Yılmaz, İstanbul: Erkam Yay., 2011, s. 176; Güven, *Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Mektupları*, II, 33, 112.

84 Hüdâyî, *Tercüme-i Vâkıat*, trc. Mehmed Muizzüddin, H. Selimağa Ktp., Hüdâyî Efendi, 483/3, vr. 104^b, 105^b. Bu konuda ayrıca bk. Mustafa Bahadıroğlu, *Üftâde, Tasavvufî Görüşleri ve Celvetiyye Tarikatı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Ü. SBE, Bursa 1990, s. 108-113.

*Tevhîd ile olur her derde dermân
Hakk'a tevhîd ile ermiş erenler
Tevhîd ile olur her müşkil âsân
Hakk'a tevhîd ile ermiş erenler*⁸⁵

Hüdâyî, *Münîri Efendi'ye Mektûb'*unda muvahhidlerin, tevhidi idrak ve zevk nokta-i nazarından kademe kademe olduğunu yazmıştır. Avâmın tevhidi, lisânî veya ilmîdir. İyânî tevhid ise, kâmil bir mürşidin sohbetinden feyz alan sâliklerin tevhid mertebelerini ifade eder ki bu da tevhîd-i ef'âl, tevhîd-i sıfât ve tevhîd-i zât olmak üzere üç kademedir. Seyr ü sülûkde olan kişi, bu mertebelere vusûl için gücü yettiğinde, şeriat ve tarikat prensiplerine riâyet etmeli ve zikirle meşguliyyete gayret göstermelidir.⁸⁶

Musâfî Efendi “Tevhîd-i şerîfe başlandığında, nefy hangi tarafa ve isbât hangi tarafa olmak gerekir” diyerek, tevhid zikrinin icrâ usûlünü sormuş; şeyhi ise, nefy (*lâ ilâhe*) sağ tarafa, isbât (*illallâh*) kalb tarafına doğru yapılır, cevabını vermiştir. Çünkü kalb, sadrın sol tarafındadır.⁸⁷ Hüdâyî'ye göre bu usûlün Kur'ânî menşei Ashâb-ı Kehf hakkındaki “Biz onları sağa ve sola döndürürüz” (Kehf 18/18) âyetine dayanmaktadır.⁸⁸ Celvetiyye içinde Hakkiyye yolunu tesîs eden İsmâil Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) bu konudaki yorumu ise, Hz. Peygamber'in mîracdaki tavrı ile ilgilidir. Mîrac gecesinde Hz. Peygamber, âlem-i nûra bırakıldığında tecellinin latif rüzgarının etkisiyle sağa sola salınmıştır.⁸⁹

Hemen hemen bütün tarikatlarda uygulanan bu usûlün⁹⁰ detaylarını ve zikredene rûhânî tesirini Hüdâyî, *Câmiu'l-fezâil ve kâmiu'r-rezâil*'de açıklar. Tevhid zikrinin bir nârî (ateşi) bir de nûru vardır. Nârî mâsivâyı yakar ve temizler, nûru ise kalbi aydınlatır ve parlatır. *Lâ ilâhe*, nefesin çıkış yeri sayılan göbeğin üst tarafından gelmeli, baş omuz tarafına doğru çevrilmeli, *illallâh* ise, sol tarafa kalb yönüne kuvvetle darb edilmelidir. Bu darb kalbe tesir etmeli, zikrin harâreti kalbe ulaşarak onun yağın eritmelidir. Kal-

85 Hüdâyî, *Tercüme-i Vâkıat*, vr. 102^a; Gülşen Efendi, *Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî*, s. 51.

86 Aziz Mahmud Hüdâyî, *Münîri Efendi'ye İrsâl Ettikleri Mektûb*, Süleymaniye Ktp., H. Mahmud Efendi, 3347, vr. 19^a. Tevhîdin mertebelerine dâir şiiri için bk. Hüdâyî, *Necâtü'l-garîk*, s. 33.

87 *Ecvibe-i Mutasavvifâne*, vr. 1^b; Hüdâyî, *Münîri Efendi'ye Mektub*, vr. 19^a.

88 Hüdâyî, *Münîri Efendi'ye Mektub*, vr. 19^a.

89 İsmâil Hakkı Bursevî, *Tuhfe-i Ömeriyye –Üç Tuhfe*, haz. M. Ali Akdil, Şeyda Öztürk, İstanbul: İnsan Yay., 2000, s. 61.

90 Örnek olarak bk. Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, haz. Abdullah Uçman, İstanbul: İnsan Yay., 1996, s. 473-75.

bin yağının erimesi anında özel bir koku meydana gelir ve işte orada nâr, nûra dönüşür. Hüdâyî, tevhidin nâr ve nûrunun kalbin içindeki kirli kana tesiriyle, akıcı ve temiz kanı organlara taşıyan, hayvânî ruh olarak ifade edilen latîf buharı etkisi altına aldığını söyler. İnsânî rûhun taşıyıcısı olan nefis, bu tasarrufun etkisi altındadır ve nefis de bundan etkilenerek karanlığı nûra, kötü ahlâkı da güzel ahlâka dönüşür. Nûru gittikçe artan kalb, nefsin karanlığından kurtularak Hakk'ın sıfat nurlarını almaya hazır hâle gelir ve huzûra erişir.⁹¹ Kelime-i tevhid zikrinin önemine binâen Celvetî şeyhleri, mürîdlere harflerin telaffuzuna ihtimâm göstermelerini, telaffuz yanlışlarından kaçınmalarını tavsiye etmişlerdir.⁹² Tevhid zikri için tercih edilmesi gereken vakte ilişkin mürîdin sorusuna karşılık Hüdâyî, bütün zamanların güzel olduğunu ve hiçbir durumun zikre mâni olmadığını söylemiştir. Gece, gündüz, kalabalıkta, tenhâda, otururken, yatarken, kısaca her durumda abdestli veya abdestsiz kelime-i tevhid çekilebilir.⁹³

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere *Ecvibe-i Mutasavvifâne*'de, yeni biatlı mürîde sadece kelime-i tevhidden ve icrâ usûlünden söz edilmiş oldu. Münîrî Belgrâdî'ye gönderilen mektup ise daha ayrıntılı bilgiler ihtivâ etmektedir. Buna göre, Hakk'a tâlip olan mürîd, her gün 100 istiğfâr, 700 kelime-i tevhid, beş vakit namazın ardından 40 kere Hz. Peygamber'e salavât getirmelidir. Ayrıca iki rekat işrak, altı rekat duhâ ve on iki rekat teheccüd namazını da kılması gerekir.⁹⁴ Hüdâyî'nin halefleri de bu teâmül üzere olmuşlar; Celvetiyye'ye intisab eden mürîdin virdinin ve yapmakla yükümlü olduğu ibâdetlerin bunlar olduğunu söyleyerek bunları yerine getireni, Celvetiyye mensûbu kabul etmişlerdir.⁹⁵ Pazartesi ve Perşembe günleri, her ayın on üç, on dört ve on beşinci günleri, Ramazan ayı ile bir-

91 Hüdâyî, *İlim, Amel, Seyr ü Sülûk*, s. 175-76.

92 Mustafa Tatcı-M. Cemal Öztürk-Taxhidin Butuçi, *Üsküdarlı Selâmî Ali Efendi -Hayatı, Tarikat-nâmesi ve Vakfiyyesi*, İstanbul: Kaknüs Yay., 2006, s. 91; Yakub Afvî, *Hediyyetü's-sâlikîn*, H. Selimağa Ktp., Hüdâyî Efendi, 375, vr. 12^b.

93 *Ecvibe-i Mutasavvifâne*, vr. 3^{a-b}.

94 Hüdâyî, *Münîrî Efendi'ye Mektûb*, vr. 17^b.

95 Selâmî Ali Efendi, beş vakit namaz arkasından 40 salâvatı zikretmeyerek, yukarıdakilerle ilâveten evrâd okumak gerektiğini söylemiştir. İ. Hakkı Bursevî ve Afvî Efendi'ye göre ise 700 kelime-i tevhid asgarî olandır. Dervişin bu sayıyı çoğaltmasında bir mahzûr yoktur. Zira bu zikir ne kadar çok yapılırsa lütfu da ona göre olacaktır. Ayrıca Hz. Peygamber'e salâtu namaz vakitleri ile mukayyed tutmamışlar ve sayıyı 100 olarak tâyin etmişlerdir. Bk. Tatcı vd., *Üsküdarlı Selâmî Ali Efendi*, s. 86; İsmâil Hakkı Bursevî, *Tamâmül-feyz fi bâbi'r-ricâl*, tahk. Ramazan Muslu, Ali Namlı, Dımaşk: Dâru Nineva, 2011, I, 48; Afvî, *Hediyyetü'l-sâlikîn*, 3^{a-b}, 11^a.

likte Receb ve Şaban aylarında, Şevval'de altı gün, Zilhicce'de dokuz gün, Muharrem ayında on gün oruç tutmak ise Celvetî dervişlerine tavsiye edilmiş ve bu yolun âdâbından sayılmıştır.⁹⁶

b. Hû Zikri ve Usûl Esmâsı

Musâfî Efendi şeyhine *Hû* isminin ne kadar çekileceğini sorduğunda Hüdâyî, önce tevhid zikrinin önemini hatırlatmıştır. Ona göre seyr ü sülûkta olan kişi devamlı olarak tevhid etmelidir, çünkü o derviş için ilk kapıdır. Tâlib, bütün murâd ettiklerini tevhidde bulur. Tevhid etmeye olan arzu ve devamlılığı nisbetinde mertebelere ulaşır. Hüdâyî burada herhangi bir sayı bildirmeksizin, *Hû* isminin üçüncü isim olduğunu söyler. Bu, tevhid ile *Hû* arasındaki ikinci isim de denilen ikinci makâmı hatırlatır; ancak bu makâmın ismi olan *Allah*'ı zikretmez.⁹⁷

Tarîkata yeni girmiş bir müridin *Hû* isminin zikrini sorması dikkat çekicidir. Zira *Hû* zikri Celvetîlikte “müntehî”nin zikridir. Ancak Hüdâyî cevâbında onun üçüncü isim olduğunu ifade etmekle, seyr ü sülûkün “usûl esmâsı” tertibindeki mertebesini söylemiştir. Soru ve cevâbın mâhiyetini daha iyi kavrayabilmek için Hüdâyî'nin özellikle *Tezâkir*'de verdiği bilgilere başvurmak gerekmektedir. Buna göre Celvetî seyr ü sülûkunda geçilen makâmı ve zikirlerini şöyle özetleyebiliriz:

İnsânî tavırlar: 1. Nefs-i emmâre: Bu mertebedeki sâlik zikre *lâ ilâhe illallâh* ile başlar. Sonunda nefy (*lâ ilâhe*) gidip isbât kalır ve *illallâh* ile zikre devam eder. 2. Nefs-i levvâme: Bu mertebedeki sâlikin zikri başlangıçta *illallâh* olup sonuna doğru *illâ* gidip *Allah* kalır. 3. Nefs-i mülhime: Zikri başlangıçta *Allah*, sonunda *elif* ve *lâm* gidip *Hû* ile zikreder. 4- Nefs-i mutmainne: Bu makâmda bulunanların zikri başlangıçta *Hû*'dur. Sonunda insânî tavır bitip ilâhî tavır başladığı için *lâ ilâhe illallâh* zikrine geri döner. Bu mertebenin sonunda “tecellî-yi zât-ı insânî” hâsıl olur. Devam eden ilâhî tavra ait makâmı şunlardır: 1. Kalb makâmı. 2. Ruh makâmı. 3. Sırr-ı akdes veya kâbe-kavseyn makâmı. 4. Ev-ednâ makâmı. Bu mertebenin nihâyetinde de “tecellî-yi zât-ı ilâhî” zuhûra gelir. Bu makâmı kat eden sâliklerin zikri de *lâ ilâhe illallâh* ile başlayarak *Hû* ile son bulur. Sözü

96 Afvî, *Hediyetü'l-sâlikîn*, 3^b; Hür Mahmut Yücer, “Şeyh Yakub Afvî Efendi ve Mehmed Şehâbeddîn Efendi'ye Göre Celvetî Erkânı”, *Üsküdar Sempozyumu III: Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 2006, II, 302-3.

97 *Ecvibe-i Mutasavvifâne*, vr. 1^b-2^a.

edilen bu makâm ve mertebelerin her birinin kendi içinde makâm ve dereceleri vardır. Kendi içinde derecesi olmayan tek makâm, hepsinden üstün ve en sırlı olan “makâm-ı ev-ednâ”dır. Burada asla ikilik olmaz, ahadiyet makâmıdır. Sâhibi vahyi vasıtasız alır.⁹⁸ Bursevî, bu makâmın hüviyet makâmı olduğu için zikrinin *yâ Hû*, ve *yâ men Hû* veya *lâ ilâhe illâh* olduğunu belirterek kutubların bu şekilde zikrettiklerini söylemektedir. Ayrıca Bursevî, “ev-ednâ makâmına tahlîl denilmektedir” cümlesiyle, İbnü'l-Arabî'nin “tahlîl mîrâcî” kavramını hatırlatmaktadır. Ona göre nefis, seyr ü sülûk yaparken geldiği yerlerden geriye dönerek ilk hâline ulaşır.⁹⁹

Bursevî bu süreci takiben, eğer bundan sonra “kâbe-kavseyn”e ikinci iniş mukadder olur da bu makâm sahibi inerse “halk makâm”ı denilen “fark makâmı”na gelir, demektedir. Ancak bu iniş artık ona perde olmaz. “Kâbe-kavseyn” ile “ev-ednâ” birleşir. Sâlik, zevk ve lezzeti bundan sonra bulur. İnsanları irşâd bu düğümlemeye bağlıdır ki bu “Celvetî”nin makâmıdır.¹⁰⁰ Bursevî'nin bu konudaki anlatımları, Hüdâyî'nin seyr ü sülûkü “mîrâc-ı rûhânî”¹⁰¹ olarak isimlendirmesini daha anlaşılır kılmaktadır.

Hüdâyî'nin *Hû* ismi ile ilgili cevâbı, Celvetiyye'de esmâ ile seyr ü sülûkün benimsendiğini göstermektedir. Ancak esmâ zikri, tevhid zikrine göre ikinci plandadır. Nitekim Üftâde, “Bizim katımızda cümle tevhid ile olur. Suâl olunsa ki biz dahi isimlerden haber verimiz” demiştir.¹⁰² Hüdâyî'nin de Mısır'da iken Halvetiyye'den Mehmed Demirtâşî'nin halîfesi Kerîmüddîn Halvetî'ye (ö. 986/1577) intisâb ettiği ve usûl-i esmâ gördüğü bilinmektedir.¹⁰³ Ayrıca Hüdâyî, Münîrî Efendi'ye mektûbunda usul esmâsının on iki olduğunu söylemekle beraber, bunun ehlinin kalmadığından şikâyet etmektedir.¹⁰⁴ Bursevî ise esmâ ile sülûkun bu yolda tâlî olduğunu ve bu usûlün, Celvetîliğin kendisinden zuhûr ettiği Zâhid-i Geylânî'den (ö.

98 Güven, *Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Mektupları*, I, 157-160; II, 1-4, 33-35.

99 İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, tercüme ve şerh: Ekrem Demirli, İstanbul: Kabcacı Yay., 2006, s. 468.

100 İsmâil Hakkı Bursevî, *Kitâb-ı Silsile-i Şeyh İsmâil Hakkı bi-Tarik-i Celveti*, İstanbul: Haydarpaşa Hastanesi Matbaası, 1291, s. 81; a.mlf., *Kitâbü'n-netice*, haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş, İstanbul: İnsan Yay., 1997, I, 307.

101 Aziz Mahmud Hüdâyî, *Tercüme-i Vâkıat*, vr. 107^b-108^a; a.mlf., *Mevlûd-i şerif ve Mi'râciyye*, H. Selimağa Ktp., Hüdâyî Efendi, 262/2, müst. Yahyâ b. Yâkub, 1115 (1703), vr. 15^a.

102 Bahadroğlu, *Üftâde Tasavvufî Görüşleri*, s. 113.

103 Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, s. 49.

104 Hüdâyî, *Münîrî Efendi'ye Mektub*, vr. 18^{a-b}.

700/1301) kaldığını söylemektedir. Celvetilikte sülûkun tevhid ile olması, esmâ zikrine aykırı bir husus olarak görülmemiştir. Bu sebeple celvetî dervişi halvet vaktinde kendisine işâret edilen ilâhî isimlerden birini vird edinebilirdi. Ayrıca “esmâ-i usûliyye” denilen, *Lâ ilâhe illallâh, Allah, Hû, Hak, Hayy, Kayyûm, Kahhâr, Vehhâb, Fettâh, Vâhid, Ahad, Samed* isimlerini de zikredebilirdi. Bu on iki isimden yedisi fenâya dâir; diğer beş isim ise bekâya dâir kabul edilir. Bursevî'ye göre, Harem-i Şerîf'in minârelerinin yedi, Harem-i Nebî'nin minarelerinin beş olması, söz konusu fenâya ve bekâya dâir isimlerin hakikatine işârettir.¹⁰⁵ Celvetî usûlüne göre, derviş halvette değilse, öncelikle yedi yüz kere kelime-i tevhidi çekmelidir; yukarıda zikredilen isimlerden birini çekmeye şeyhinden izinli ise bu isimleri yüz kere tekrar etmelidir. Vakti müsâit olursa her birini yedi yüz kere söylemelidir.¹⁰⁶ Halvette iken belirli bir sayı ve belirli bir isim yoktur. Derviş tembellik göstermeden sürekli zikir ile meşgul olmalıdır. Eğer bu esnâda gaybdan kendisine bâzı isimler hal olarak verilirse, şeyhinin tâyini ile onları zikreder. Ancak Bursevî en üstün zikir olması sebebiyle çoğunlukla sâlike tesir eden zikrin kelime-i tevhid ve Hû olduğunu söylemektedir. Çünkü tevhid sâlikin “evhâm”ını giderip “hayalât”ını yok eder, onu “ayn makâmı”na ulaştırır. Esmâ ile sülûkta ise tehlike çöktür. Zira hayâlî baskın olup, sâlik bir makâmın sahibi olduğunu zannedebilir. Bununla beraber ulaştığı makâm gerçekte hayaldir, kalbî ve aynî değildir.¹⁰⁷

105 Ayrıntılı bilgi için bk. Bursevî, *Silsile*, s. 109-110; a.mlf., *Tamâmü'l-feyz*, I, 49; a.mlf., *Kitâbu'l-hutâb*, İstanbul: Matbaa-i Kürsü'l-Hakaniye, 1256, s. 164, 267; a.mlf., *Tuhfe-i Ömeriyye -Üç Tuhfe*, s. 60, 63-64.

106 Kelime-i tevhid zikrinin en az yedi yüz olmasının sırrı “Mallarını Allah yolunda sarfedenlerin durumu, her başağında yüz tane olmak üzere yedi başak veren tanenin durumu gibidir” (el-Bakara 2/261) âyetindedir. Tevhid, habbe/tane mertebesindedir; yedi ismi kapsar. Her isim bir başaktır. Başak yüz taneyi aldığı gibi tevhid de yüz ismin sırrını içermektedir. Yedi kere yüz, yedi yüz eder. Bu sebeple en aşağı virdin yedi yüz olması gerekir. Bk. Bursevî, *Tuhfe-i Vesîmiyye -Üç Tuhfe*, s. 179.

107 Bursevî, *Silsile*, s. 120-122. Hüdâyî Âsitânesi postnişini Yâkub Afvî Efendi'ye göre, Allah tarafından şeyhin kalbine izin zuhûr ederse, dervişe *Allah, Hû, Hayy* ve *Kayyûm* isimlerini telkin edebilir. Bu isimlerin zikri ise gece yapılmalıdır. Bursevî'den farklı olarak Afvî, Hz. Peygamber'in mazharı olduğu *Kayyûm* ismi ile “ubûdiyyet”in zuhûr edip bu isimle Celvetiyye tarikatının tamam olduğunu söylemektedir. *Kahhâr* isminin hâssası lafza-i celâlde bulunduğu için kâmillerin çoğu bu isimle zikretmemişlerdir. Celvetiyye'nin Selâmiyye kolu piri Selâmî Ali Efendi'nin (ö. 1103/1692) içtihadı ise, gayreti az olan dervişe *Kayyûm*'dan sonra *Vedûd* isminin verilmesi yönünde olmuştur. *Kayyûm* ismi ile sülûkunu tamamlamış derviş bu isimden başka, *yâ Mecîd, yâ Alîm, yâ Fettâh, yâ Kâbız, yâ Bâsît, yâ Rabb, yâ Samed, yâ Müheymin, yâ Kâdir, yâ Kavî, yâ Azîz, yâ Mürîd, yâ Rahmân, yâ Zâhir, yâ Bâtın,*

c. Halvet ve Celvet, Halvetî ve Celvetî

Musâfî Efendi'nin Halvetiyye ve Celvetiyye tarikatları arasındaki farka dâir yönelttiği soruya Hüdâyî'nin cevâbı şöyle olmuştur:

“Halvetî olan sûfiler dâim rüyâ âlemiyle meşgûl olurlar. Onunla irşâd ederler. Ammâ Celvetî olanlar ilâhî hikmeti müşâhede edip rüyâ âlemine tenezzül etmezler. Vâridât-ı ilâhiyye ile tariklerinde bir cilâ hâsıl olup onun nûru ile eşyâyı seyr ederler. Ancak rüyâ âlemini de inkâr etmezler. İki ile de Hakk'a vâsıl olunur. Halvetînin nihâyetine nazaran celvetî, mükâşefe ve irşâdda halvetîden üstündür. Zîrâ celvetî her şeyi kemâ hüve hakkuhû gözüyle görür. Rüyâ te'vîli günah değildir. Ancak te'vîlinde isâbet edilebileceği gibi isâbetsizlik de mümkündür. Hâsılı, bizim tarikimiz hem Halvetî ve hem Celvetî'dir.”¹⁰⁸

Münîrî Efendi'ye yazdığı mektupta aynı suâle verdiği karşılık ise şöyledir:

“Tarîk-i Halvet ve tarîk-ı Celvet'ten suâl olunmuş. İki tarîk de Hakk'a giden yoldur. Sûrî hacda bâzı hacılar denizden ve bâzısı karadan gittikleri gibi, ehl-i Halvet tarîk-ı esmâdan giderler. Usûl-i esmâ on ikidir. Onun ehli azdır. Zamanımızda yedinci isme vâsıl olana kâmil kıyas edip hilâfet verirler. Ehl-i Celvet tevhid, riyâzet ve mücâhede ile sülûk ederler. Mücâhede yolu, sahâbenin yoludur. İki tarîk ehli ile sohbet etmişim. Tarîkimiz halvet ve celveti câmi'dir. Hakk'a tâlib olanlara vasiyettir ki, gece gündüz tevhîd-i şerîfle meşgûl olup Hakk'a hicâb olan nefis-i emmârenin kötü huylarını mücâhede ile kaldırmaya gayret etmeli.”¹⁰⁹

Halvet ve celvet tasavvufun temel kavramlarından. Halvetiyye ve Celvetiyye tarikatlarının isimleri bu iki kavramla alâkalıdır.¹¹⁰ *Hüdâyî ve diğer Celvetî sûfilerinin özellikle de Bursevî'nin eserlerinde halvet ve celvet*

yâ Selâm, yâ Mü'min isimlerini de ikişer ikişer zikredebilir. Ancak Afvî'ye göre, Celvetilikte esmânın tamamlanmış olmasına itibâr edilmeyip sâlikin ahlâkının güzelliğine ve tevhidin semerelerine bakılır. Hüdâyî Âsitanesi yirmi birinci postnişîni Mehmed Şehâbeddîn Efendi, (ö. 1235/1819) rûh mertebesine yükselmiş mürîde, belirli bir sayı ile bütün isimlerin verilmesini câiz görmüş, Celvetiyyede esmâ ile sülûkun olduğunu beyân ederek Bursevî'nin zikrettiği fenâ ve bekâ isimlerini zikretmiştir. Bu isimler geceleri ve başına “yâ” nidâ harfi getirilerek zikredilmelidir. Bk. Afvî, *Hediyetü's-sâlikîn*, vr. 3^b-4^a; Yücer, “Şeyh Yâkub Afvî Efendi ve Mehmed Şehâbeddîn Efendi'ye Göre Celvetî Erkânı”, s. 308.

108 *Ecvibe-i Mutasavvîfâne*, vr. 2^b-3^a.

109 Hüdâyî, *Münîrî Efendi'ye Mektub*, vr. 18^{a-b}.

110 Tarikatlar umûmiyetle Kâdiriyye, Rifâiyye, Bedeviyye, Düsûkiyye, Bayrâmiyye gibi kurucu pîrin ismine nispetle anılmakla beraber, Halvetiyye ve Celvetiyye tarikleri adlandırmada husûsunda farklılık arz etmektedir. Bu konuda bk. Semih Ceyhan, “Halvetiyye” ve Hasan Kamil Yılmaz, “Celvetiyye”, *Türkiye'de Tarikatlar Tarihi ve Kültür*, editör: Semih Ceyhan, İstanbul: İsam Yay., 2015, s. 696-97, 930.

ıstılahlarıyla çok sık karşılaşmaktayız. Celvetiyye mensupları tarikatlarının usul farkını ve Halvetîliğe üstünlüğünü anlatmak için bu iki ıstılahın içerdiği bütün anlam zenginliklerinden istifade ederler. Vâkıât'taki cümleler, bu üslup ve yaklaşımın Üftâde ile başladığını ortaya koymaktadır.¹¹¹ Ancak onların eserlerinde halvet bir tarikat adı olduğu kadar, fenâfillâh, fenâ-i küllî, makâm-ı ev-ednâ veya cem' makâmı, zât mertebesi, lâ ilâhe illallâh, keşf-i celâl mertebesi ve seyr-i evvel; celvet ise hem tarikat ismi hem de bekâbillâh, makâm-ı kâbe-kavseyn, sıfat ve fark makâmı, irşad makâmı, Muhammedün Resûlullâh, keşf-i cemâl mertebesi ve seyr-i sâni gibi seyr ü sülûk neticesi varılan makâmı ifade etmektedir. Diğer taraftan halvet; erbaîn, çile gibi tarikat uygulamasının da bir adıdır.

Tasavvufi bir kavram olarak halvet, uygulama ve idrak düzeyi bakımından derece derecedir. Başlangıcı önce sûrette sonra mânâda insanlarla bir arada olmayı terk etmektir. Sonu ise hiç kimsenin hatta bir meleğin dahi bulunmadığı makâmda insanın sırrının Hak ile konuşmasıdır. Bu durum zikirle ünsiyet, tefekkür, bütün sûretlerden soyunmak ile hâsıl olur.¹¹² Halveti tercih eden, görünür âlemin çokluğunu Hakk'a perde kabul etmiş ve henüz kesrette vahdeti bulamamıştır. Oysaki hakîkatte, halvet yoktur. Çünkü kendi vücûdu, halvethânesi, eşyaları, yiyecek ve içeceği kesretten kabul edilir. Nitekim İbnü'l-Arabî, mahza halvetin mümkün olmadığını söylemiştir.¹¹³ Bu anlayıştan hareketle Bursevî halvetten maksadın, celvet olduğunu ifade eder.¹¹⁴ Celvet, kulun ilâhî sıfatlarla vasıflanarak halvetten çıkmasıdır. Mahlukâta ait niteliklerden soyunup Hakk'a ait sıfatlara bürünmesidir.¹¹⁵ Tasavvuf ehli, halvet ve celvetin aslını Hz. Peygamber'e ircâ etmişlerdir. O, Hira mağarasında halvete çekilmiş, yalnız Allah'a yönelmiş, evini ve ailesi-

111 Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi koleksiyonu 1793 no'lu mecmûanın 220^a-211^b varakları arasında Üftâde'ye nispet edilmiş iki manzûme bulunmaktadır. "Der-Beyân-ı Tarikat-ı Celvetiyye" ve "Der-Beyân-ı Tarikat-ı Halvetiyye" başlıklı bu iki manzûmenin Üftâde'nin sözlerinden olduğu belirtilmiştir. Üftâde'ye âidiyetini kesin olarak teyid edemediğimiz bu şiirlerde halveti ve celvetiler anlatılmıştır. Manzûmelere, sadece Halvetiyye ve Celvetiyye mensuplarının mukayesesi ve Celveti mensuplarının üstünlüğü şeklinde bir yaklaşım, şâirin maksadını sınırlandırmak olacaktır. Burada daha ziyâde halvet ve celvet yolunu seçmiş sâliklerin hâli ve irfânı ifade edilmiş görünmektedir.

112 Bursevî, *Tamâmü'l-feyz*, I, 19.

113 Bursevî, *Kitâbu'l-hutâb*, s. 298.

114 Bursevî, *Ferahu'r-Rûh -Şerhu'l-Muhammediyye*, İstanbul: Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1294, I, 156.

115 Bursevî, *Tamâmü'l-feyz*, I, 25; a.mlf., *Kitâbu'l-hutâb*, s. 297.

ni terkederek, Rabb'ine kaçmıştır. En sonunda, ansızın Hak kendisine gelmiş ve sonra onu kullarına peygamber ve rehber olarak göndermiştir. Hz. Peygamber'in şahsında tahakkuk eden bu sırrı Yazıcıoğlu Mehmed Efendi, "iderdi halvet tâ bula celvet" mısrayla ifade etmiştir. "Âlimler peygamberlerin vârisleridir" hadisi gereğince, kâmil vâris, bilgisi, ameli ve hâli bakımından Hz. Peygamber'e vâris olabilen kimsedir.¹¹⁶ Hz. Peygamber nübüvetten sonra celvette kalmıştır. Bu açıdan celveti halvetiye üstündür. *Lâ ilâhe illallâh* halvet, *Muhammedün Resûlullâh* celvet mertebesine işârettir ki *Ahmed Resûlullâh* denilmemiştir. Çünkü Hz. Peygamber'in "Ahmediyyet"i ruhlar âlemine yöneliktir, halvet makâmıdır. "Muhammediyyet"i ise cisimler âlemine dönüktür, bu ise celvet makâmıdır.¹¹⁷

Hüdâyî'nin görüşlerinin şârihi olan Bursevî, dâirevî kabul edilen seyr ü sülûk mertebelerinde de halvet ve celvet kavramlarını öne çıkarır. Halvet, ev-ednâ ve cem' makâmıdır. Bu ikinci dâire olarak kabul edilir. Birinci dâire kâbe-kavseyn, sıfat makâmıdır. Sâlik urûcu esnasında iki hattın birleşme yeri olarak farzedilen kurb makâmını geçip kendi zâtı, Hakk'ın zâtında tamamen fenâ bulur. Bâzi sûfiler bu makâmda kalmayı tercih ederler. Çünkü dertsiz, rahat ve sâkindir. Celvet ise nüzûl itibârıyla kâbe-kavseyn, sıfat ve fark makâmıdır. Sâlik bu makâmda Hakk'ın heyeti üzere cilâ ve zuhûr bulup, zât makâmında üryân olduktan sonra ilâhî isimleri giyer. Bu ise, peygamberler ve kâmil velilere has tebliğ makâmıdır ve meşakkatlidir. Bu açıdan bakıldığında yine Bursevî'ye göre, bir sâlik halvet makâmında kalırsa, Celvetiyye'ye mensup olsa dahi halvetidir. Ancak oradan çıkıp sıfat makâmına yükselirse Halvetiyye mensubu olsa bile celveti olur.¹¹⁸ Celvet halvetten daha tam olduğu için celvetinin ilâhî bilgisi de halvetiden üstündür. Bu sebeple Hüdâyî, Musâfî Efendi'ye ehl-i celvetin mazhar oldukları tecelliler sebebiyle her şeyi hakkıyla, olduğu gibi müşâhede ettiklerini söylemiştir.¹¹⁹

Mânevî makâmda, tavırda, ilâhî bilgide ve irşadda kemâli ifade eden celvet kavramından hareketle Celvetiler zaman zaman Halvetiler'den yol olarak üstün olduklarını ifadede bir beis görmemişler, manevî zevk, âyin

116 Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, trc. Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yay., 2007, VI, 157; Bursevî, *Ferahu'r-Rûh*, I, 156.

117 Bursevî, *Kitâbul Hıtab*, s. 297.

118 Bursevî, *Silsile*, s. 63; a.mlf., *Tuhfe-i Ömeriyye -Üç Tuhfe*, s. 60.

119 *Ecvibe-i Mutasavvifâne*, vr. 3^a; Bursevî, *Kitâbu'l-Hıtab*, s. 298.

ve uygulamalarından hareketle iki yolu mukâyese etmişlerdir. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgiyi Hüdâyî *Vâkıât*'ta, Üftâde'den nakletmiştir.¹²⁰ *Ecvibe*'de ise iki tarikatın, sadece rüyâya îtibar husûsundaki yaklaşımlarını belirtmekle yetinmiştir. Bursevî'nin eserlerinde ise bu konu son derece ayrıntılı ele alınmıştır. Ancak ana fikrin *Vâkıât*'ta yer alan cümleler olduğunu söyleyebiliriz. Bursevî'ye göre her iki tarikatın silsilesinin Zâhid-i Geylânî'de birleşmesi, aralarındaki yakınlığın en önemli sebebidir. O önce halvete girip sonra celvet sırrına ermiştir.¹²¹ Celvetîlik ve Halvetîlik arasında kurulan irtibâtın diğer bir sebebi, Hüdâyî'nin, Halvetiyye'den de nasiplenmiş olmasıdır. Nitekim Hüdâyî *Ecvibe*'de dervişine, yolunun hem Halvetîlik hem de Celvetîlik olduğunu söylemiştir.

Bu risâlede bahsedilmemekle birlikte, Halvetîlikte sülûkün esmâ-i seb'â ile olması, iki tarikat arasındaki temel farklardan birisidir.¹²² Bursevî'ye göre Halvetiyye mensupları, bütün isimlerin hakikatlerini idrâk ederek bu isimleri zikrettiklerinde, *Hayy* isminde fenâya, *Kayyûm* isminde bekâya ererler. İsimler ile kemâle ulaşmak kırk sene gibi bir zamana bağlıdır; seyr ü sülûkları basamak basamak ve ihtiyatlıdır.¹²³ Oysa ki, tevhidle meşgul olan Celvetî dervişine, bütün mertebelerde olan taayyünü nefyedip belki bir defada Hakk'a vâsıl olabileme yolu açıktır.¹²⁴

Hüdâyî'nin *Vâkıât*'ta bildirdiğine göre Üftâde, tevhid zikri sayesinde tarîkate ait "ecr"nin kendisine mürşid olabileceğini söylemiş, "Faraza ben dünyâdan gitsem sen başka bir mürşid bulmasan tevhid sana yeter, seni başkasına muhtaç etmez" demiştir.¹²⁵ Buradan hareketle Bursevî, Celvetîlikte sülûkun daha kolay olduğu görüşündedir. Çünkü bir Celvetî dervişi şeyhini kaybettiğinde eğer derviş istîdatlı ise üveysî olur, değilse annesini kaybeden çocuk gibi yolda kalır. Halvetî dervişi için de böyledir. Ancak onların her durumda bütün makâmı iyi bilen bir mürşide ihtiyacı vardır. Zira esmânın berzahları çoktur, kâmil bir mürşidin irşâdı olmadan sâlik o berzahları geçemez. Ayrıca Halvetî'ye nispetle Celvetî'nin kayıtları daha azdır.¹²⁶

120 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Bahadıroğlu, *Üftâde, Tasavvufî Görüşleri*, s. 96-98.

121 Bursevî, *Tamâmü'l-feyz*, I, 25; a.mlf., *Silsile*, s. 63, 87, 109.

122 Hüdâyî, *Tercüme-i Vâkıat*, vr. 100^b, 104^b; a.mlf., *Münîri Efendi'ye Mektub*, vr. 18^a.

123 Bursevî, *Tamâmü'l-feyz*, I, 27.

124 Hüdâyî, *Tercüme-i Vâkıat*, vr. 104^a.

125 Hüdâyî, *Tercüme-i Vâkıat*, vr. 103^b.

126 Bursevî, *Tamâmü'l-feyz*, I, 27-28.

Hüdâyî Münîrî Efendi'ye yazdığı mektupta, esmâ ile sülûkde on iki esmâ olduğunu ancak yaşadığı dönemde yedi esmâyı tamamlayanların kâmil kabul edilip hilâfet verildiğinden şikâyet etmektedir. Doğrudan belirtmemişse de bu eleştirinin Halvetiyye mensuplarına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Zira *Vâkıât*'ta şeyh Üftâde, Halvetî Hasan halife isimli bir zattan bahsetmekte ve onun tavrını tenkit etmektedir.¹²⁷ Celvetilikte hilâfete liyâkat için, Celvetiyye tarîki üzere seyr ü sülûkü tamamlamak gerektiği söylenmiştir. Çünkü sâlik, bundan sonra artık yaratılışının sırrına ermiş ve insanlara örnek olarak halkın arasına karışıp irşâda ehliyet kazanmış demektir. Bu mertebeye gelmiş sâlik, şeyhi tarafından halife tayin edilebilir ve bu hilâfet izni Hakk'ın emri kabul edilir.¹²⁸ Bursevî de esmâ ile sülûk eden bir mürîdin, yedi esmâyı tamamlamakla hilâfeti hak edemeyeceği görüşündedir ve bunun gerekçelerini izâh eder.¹²⁹ Mehmed Şehâbeddîn Efendi ise *Tuhfetü's-sâlikîn*'de, nefis mertebelerini geçmiş kalb makâmına gelmiş dervîşe, mânevî hilâfetin verilmesinin câiz olduğunu yazmıştır. Bu durumdaki sâlik önce kendine sonra da kendinden aşağı mertebede olanlara halife olur. Kalb makâmına gelmeden önce hilâfet verilmesi câiz değildir. Bütün mertebeleri tekmil eden mürîd, hakîkî halife kabul edilir.¹³⁰

Celvetî sûfîleri iki tarîkatı mukayese ederken, mensuplarına münhasır bâzı husûsiyetler belirtmişlerdir ki, bunları anlayabilmek için metinlerin yazıldıkları tarihî bağlamı ve ehl-i tarîk arasında geçerli olan bâzı teâmül ve tavrı da dikkate almak gerekmektedir. Meselâ Bursevî, halvetî vâizlerinin vaazlarına hadis-i şerîfe ve celvetî vâizlerinin ise Kur'ân'la başladıklarını söylemekte; hadisin farka, Kur'ân'ın ise cem' makâmına işaret ettiğini ve terakkînin de farktan cem'e doğru olduğunu belirtmektedir.¹³¹ Hüdâyî Âsitânesi postnişini Afvî'nin iki tarîkin müntesipleri hakkında yaptığı aşağıdaki değerlendirmeleri, bir tarîkat gayreti ihtimâlini de düşündürmektedir. Ona göre, Celvetî tarîkenden murâd, sadece kulluktur. Tarîkatın "hâl"i dervîşte zâhir olunca, acziyeti de idrâk eder. Bu sebeple gerek Üftâde ve gerek Hüdâyî'nin ilâhîlerinde dâima acziyet ortaya konmuştur. Fahr

127 Hüdâyî, *Tercüme-i Vâkıat*, vr. 103^a.

128 Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, s. 228; Tatcı vd., *Selâmî Ali Efendi*, s. 87-88.

129 Ali Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî -Hayatı, Eserleri, Tarîkat Anlayışı*, İstanbul: İnsan Yay., 2001, s. 288.

130 Yücer, "Şeyh Yakub Afvî Efendi ve Mehmed Şehâbeddîn Efendi'ye Göre Celvetî Erkânı", II, 306.

131 Bursevî, *Tamâmü'l-feyz*, I, 26.

sûretinde görünenler de Hakk'a nisbet üzere olmuştur. Halvetiyye'den murâd irfândır; hâl zâhir olunca mâlik olduklarını izhâr ederler. Bundan dolayı onların ilâhîlerinde dâima övünme ve iftihâr vardır. Bu ise kula münâsib değildir.¹³² Dikkat çekici olan şu ki, Afvî'nin *Hediyetü's-sâlikîn* isimli eserinin 1331'de yapılan matbû neşrinde halvetîlerle ilgili bu ifadeler yer almamaktadır.¹³³

Hüdâyî'nin tevhid zikri ve esmâ zikrinden hareketle, iki tarîkatın farkına işâret eden cümleleri, Halvetî sûfilerinden Niyâzî Mısırî'nin (ö. 1105/1694) dikkatini çekmiş ve onun maksadının doğru anlaşılması için bir îzah getirmiştir. Mısırî'ye göre, Halvetî, Celvetî, Kâdirî vb. nispetler henüz yolda olanlar için geçerlidir; seyr ü sülûkleri ile beşeriyet kayıtlarından kurtulanlar nebî, velî veya ârifibillâh olarak tanınır. Allah dostlarından biri tarafından açılmış yolun mensuplarının, birbirine tercih edilmeceğini söyleyen Mısırî, vuslat makâmına erişenleri, Kâbe'ye her yönden gelen hacılara benzetir. "Bunlardan bir kısmına hacı denip diğerlerinin haccının noksan olduğunu söylemek mümkün müdür?" sorusunu yöneltir ve bu suâl doğru anlaşıldığında Hüdâyî'nin maksadının da anlaşılacağını vurgular.¹³⁴

Nitekim Hüdâyî ve Bursevî, Celvetiyye yolun üstünlüğüne vurgu yaparken, bâzen celvet kavramının hakikî mânâsına rücû ederek, tarîkat taassubunun önüne geçmek üzere celvete, sadece Celvetîlik tarîkine mensûbiyetle varılamayacağını belirtmişlerdir. Hüdâyî aşağıdaki nutkunda, dönemindeki tarîkat ehlinin hâlinden şikâyet ederken halvetî ve celvetî ayrımı yapmamıştır:

*Fikriniz nedir kardaşlar
Nic'olur bizim hâlimiz
Hak tarîkinde yoldaşlar
Nic'olur bizim hâlimiz*

*Tâat u uzlet bizde yok
Celvet ü halvet bizde yok
Şevk ü muhabbet bizde yok
Nic'olur bizim hâlimiz¹³⁵*

132 Afvî, *Hediyetü's-sâlikîn*, vr. 4^b.

133 Afvî, *Hediyetü's-sâlikîn*, İstanbul: Bahriye Matbaası, 1331, s. 6.

134 Niyâzî Mısırî, *Mevâidü'l-irfân ve avâidü'l-ihsân*, H. Selimağa Ktp., Hüdâyî Efendi, 587, vr. 78^b-79^b.

135 Aziz Mahmud Hüdâyî, *Dîvân-ı İlähiyât*, haz. Mustafa Tatçı-Musa Yıldız, İstanbul: H Yay.,

Ecvibe'de her iki tarikatla Hakk'a ulaşılacağını söyleyen Hüdâyî gibi, Bursevî de bütün tarikatların maksadının Hakk'a vuslat olduğunu ve celvetî, halvetî gibi nisbetlerin sonradan ortaya çıktığını belirtir. Onun nezdinde, mânâ tahakkuk etmedikçe mücerred nispetle iftihâr etmek faydasızdır. Kendi döneminde pek çok tasavvuf ehlinin bâzı şeyh ve tarikatlara intisabla iftihâr etmelerine, hizmet sürelerini dile getirerek do-
laşmalarına karşılık Bursevî, Molla Camî'nin şu beytini hatırlatır:

*Sen irfân çeşmesinden su içmedikçe
Hızır ve İlyâs bile olsan ölü sayılırsın*

Bu genel eleştiriyi daha özele indirerek Celvetî tarîki mensuplarına yöneltir:

“Derler ki, Celvetî yolu en güzel fenâ yoludur. Ama fakir bu zamanda bu tarik ehlinin ekserisinde değil fenâ-i küllî, bir iz bile müşâhede etmedim. İhtiyârlıktan yâni bâzı beşerî rahatsızlıklardan kaynaklanan zâfiyeti ve organlardaki yıpranmışlığı fenâdan sayarlar. Bâzı hak sûretinde görünenler de ayaklarına eski paşmak giymeyi ve başına eski tac koymayı fenâdan sayarlar. Bu ise yokluk sûretinde bir nevi' varlıktır.”¹³⁶

Halvet ve celvetin tasavvuf ve tarikat lisânında câri mânâlarından istifade ile Celvetî tarîkinin mümeyyiz vasıflarını ortaya koyan, celvetin ve Celvetîliğin üstünlüğünü savunan Üftâde, Hüdâyî ve diğer Celvetîlerin bu yaklaşımlarında, İbnü'l-Arabî irfânının büyük bir etkisi vardır. Çünkü daha önce belirttiğimiz gibi, nihâî olarak halvetin geçersiz olduğunu düşünen İbnü'l-Arabî, halvet ve celveti tercih etmeyi, hakikatte Allah'ın isimlerinin zuhûru olarak değerlendirir. Allah'ın el-Evvel ve el-Bâtın ismi halveti talep ederken ez-Zâhir ve el-Âhir ismi celveti talep eder. İsimler arasında bir açıdan üstünlük görmeyen İbnü'l-Arabî, kişiye hangi isim uygunsa ona uyması gerektiği yönünde tavsiyede bulunur. Öte yandan “Halvet dünyevî bir iş iken, celvet uhrevîdir. Ahiret ise daha hayırlıdır” cümlesi, onun celvetten yana olan kanatının ifadesidir.¹³⁷

d. Halvet Âdâbı

Tarikat âdâbına göre derviş, mürşidin izni ve gözetiminde halvete girmelidir. Çünkü kâmil mürşid, dervişinin tabiat ve mîzâcını iyi bilir ve onun

2008, s. 106.

136 Bursevî, *Ferahu'r-Rûh*, I, 156, 210.

137 İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, VII, 121.

tabiatının ıslahına fayda verecek bir usul belirler. Sülûkte mizâcın mûtedil, tabiatın kuvvetli olması şarttır. Bu sebeple mürşid, halvete girecek dervişler için mûtedil günleri, mûtedil havaları ve mûtedil gıdaları gözetir.¹³⁸ İşte bu sebeple Musâfî Efendi şeyhine, halvetteki perhîz yemeğini, içeceğini ve miktarını sormuştur. Bunun üzerine şeyhi Hüdâyî kendisine, az miktarda saf buğday unundan, biraz tuz koyarak bir bulamaç hazırlamasını ve onu toprak kapta pişirmesini tavsiye etmiştir. Akşam ile yatsı arasında sadece vücûdun gevşekliğini ve tembelliğini gidermek için bununla iftar edilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu yiyeceğin toprak kapta yenmesine de özen gösterilmelidir.¹³⁹

Halvet yemeğine tuzun az konulması, suya ihtiyacı önlemek için olmalıdır. Halvete girenler yemek yemekten daha çok su içmekten men edilmişlerdir. Çünkü ehl-i tarîk arasında suyun, henüz tabiat ateşinde olan dervişin bâtınını bozduğu, ilâhî feyze perde ve uzun uykuya sebep olduğu kanaati hâkimdir. Hüdâyî dervişine içecek konusunda bir şey söylememiştir. Çünkü içecekler vücûdu soğuturlar. Soğukluk ise, zikir, muhabbet, aşk yoluyla gelmesi istenen harârate aykırı bir durumdur.¹⁴⁰

Musâfî Efendi'nin bu mevzuyla alâkalı olarak, halvetnişîn olan dervişin ibâdetlerini de sormuştur. Hüdâyî, farz namazlara ilâveten, sünnet olan üç nafilâ namazı –ki bunlar işrâk, duhâ ve teheccüddür– huşû içinde edâ ettikten sonra mümkün olduğunca kelime-i tevhid çekmesini söylemiştir. Şayet tevhid çekilirken dervişte, ziyâdesiyle şevk hâsıl olmazsa, gözlerini kapatarak kıbleye karşı oturmalı ve Allah'ın yüce kudretini tefekkür etmelidir.¹⁴¹ Celvetiyye tarikatında halvete giren mürîdin zikir ve virdinde belli bir sayı olmadığı gibi muayyen bir isim de yoktur. Halvetnişîn, şeyhinin kendisine tavsiye ettiği zikre devam eder. Çoğunlukla en tesirli zikir, kelime-i tevhid ve kelime-i Hû'dur.¹⁴²

Musâfî Efendi, halvette, cehrî ve hafî zikirden hangisinin tercihe şâyan olduğunu da öğrenmek istemiştir. Hüdâyî, “kişinin kendisinin ve yanın-

138 Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 479; Namh, *İsmâil Hakkı Bursevî*, s. 323, 331.

139 *Ecvibe-i Mutasavvifâne*, vr. 2^a.

140 Namh, *İsmâil Hakkı Bursevî*, s. 323-25.

141 *Ecvibe-i Mutasavvifâne*, vr. 2^a. Risâlenin Manisa kütüphanesinde bulunan nüshasına göre, tevhidden ziyâdesiyle bir doyunluk geldiğinde gözler yumularak Allah'ı tefekkür etmek gerekir. vr. 143^b.

142 Namh, *İsmâil Hakkı Bursevî*, s. 331.

dakinin duyacağı şekilde zikretmesi cehrî zikirdir” diyerek, önce cehrî zikri tanımlamıştır. Akabinde, bu zikri tercih için iki gerekçe göstermektedir. Halvette iken dervişe rehâvet geliyorsa ya da derviş, cehrî zikirden daha fazla zevk alıyorsa, cehrî zikre yönelebilir. Ancak ona göre, hafi zikir ve tefekkür halvette müteberdir.¹⁴³ Hüdâyî, halvet hâli dışında cehrî zikri, mübtedî dervişler için uygun bulmaktadır. Çünkü sesli zikrin tesiri daha büyük ve havâtırı kalbden çıkarışı daha çabuktur.¹⁴⁴ Bursevî’ye göre mübtedîlerin cehrî zikirle murâdları, zikri Hakk’a değil nefislerine duyurmak, nefsin his ve kevn hicablarını kaldırmaktır. Mübtedî derviş şiddetli olarak zikri cehrî yaptıkça gaffletten uyanacak ve fâsid havâtırı dağıtacaktır. Seyr ü sülûkde nihâyete gelmiş olan sâliklerin cehrî ve hafi zikretmeleri sadece zâhire riâyet etmek içindir.¹⁴⁵

Ecvibe’de ayrıntılı bilgi vermeyen Hüdâyî *Tarikatnâme*’sinde, halvet ve uzlette olan mürîdin insanlara kapı açmaktan, sohbet etmekten ve ziyâretten kaçınmasını da tenbihlemiştir. Halvete ilişkin bu âdâb ve erkâna riâyetle birlikte en önemlisi, mürîdin halvete giriş niyeti ve hedefidir. Sâlik halvete kevnî kerâmet ve bâzı ilâhî sırlara muttalî olma duygusuyla değil, kadîm olan ilâhî nûrun zuhûru ve Bâkî olan Hakk’ın vechini müşâhede edebilmek için girmelidir.¹⁴⁶ XIX. asrın Celvetî şeyhlerinden M. Şihâbeddîn Efendi, celvetilerin halvetinin mübârek günlerde yapılan itikâflar olduğunu söylemektedir. Bu tarîkatta riyâzet ve erbaîn yoktur. Şeyh Şihâbeddîn, vakit namazlarının akabinde mürîdlerin okuduğu kırk salavât-ı şerifenin, erbaîne bedel olduğu ve erbaînde bulunan keyfiyeti içerdiği görüşündedir.¹⁴⁷

e. Rüyâ Tâbiri

Musâfî Efendi rüyâ bahsi ile ilgili iki soru sormuştur. Bunlardan ilki, rüyâ tâbirinin keyfiyetine dâirdir. Hüdâyî, rüyâ tâbirinin zor bir iş olduğunu, akıl ve nakil ile açıklanamayacağını belirtir. Tevhid zikrini çektikçe mürîdde bir hâl meydana gelir. Rüyâ bu hâle, sâlikin aklına ve dînine göre Allah’tan gelen bir mânâdır. Dolayısıyla rüyâyı gören kişiye göre tâbir

143 *Ecvibe-i Mutasavvîfâne*, vr. 3^b.

144 Hüdâyî, *Âlemin Yararılışı ve Hz. Muhammed’in Zuhûru*, s. 147.

145 Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî*, s. 298.

146 Hüdâyî, *Tarikatnâme-i Türki*, s. 22; a.mlf., *İlim, Amel, Seyr ü Sülûk*, s. 177.

147 Yücer, “Şeyh Yâkub Afvî Efendi ve Mehmed Şehâbeddîn Efendi’ye Göre Celvetî Erkânı”, II, 308.

edilir. Tâbirin de âfâkî ve enfûsî olmak üzere iki vechesi vardır. Bu bilgileri verdikten sonra Hüdâyî, dervişine, meşâyihin yazdığı tâbirnâmeleri hatırlatır. Zira rüyâ konusundaki ayrıntılı malûmat bu eserlerde mevcuttur.¹⁴⁸ İkinci soru, korkulu ve karışık rüyânın anlamı ve bunun tâbirine ilişkindir. Hüdâyî'ye göre bu tür rüyâlar, görenin nefsiyle ilgili olup nefsinin arındırmasına ve hilm ile terbiye etmesine bir işârettir. Gaflette olan mürîdi gafletten uyandırmak için Allah tarafından bir uyarıdır.¹⁴⁹ Hüdâyî bu risâlede Celvetî ve Halvetî sûfilerini mukâyese ederken de rüyâ bahsini açmış; Halvetiyye mensupları nezdinde rüyâ âleminin önemli olduğunu özellikle seyr ü sülûklerinde rüyâ ile irşâda ehemmiyet verdiklerini söylemişti. Buna mukabil Celvetîlerin inkâr etmemekle birlikte rüyâ âlemine tenezzül etmeyip, Hak'tan gelen vâridât ile mânevî yolculuklarında ilerlerken mazhar oldukları tecellînin nûru ile eşyâyı seyr ettiklerini belirtmişti.¹⁵⁰ Hüdâyî'nin Musâfî Efendî'ye ayrıntılı bilgi vermemesi ve iki tarîkin mukayesesi sadedinde söyledikleri, onun rüyâ ve tâbiri hususunda ihtiyatlı bir tavır içinde olduğunu göstermektedir. Celvetî dervişinin seyr ü sülûkünde rüyâ, halvetîlerde olduğu gibi belirleyici bir işâret değildir.

Hüdâyî, *Câmiu'l-fezâil ve kâmiu'r-rezâil*'de, gördüğü rüyâ veya vâkıalarını şeyhinden başkasına anlatmamaları hususunda mürîdlere tenbîhte bulunur. Aksi halde mürîd bundan büyük zararlar görür. Öte yandan yukarıdaki bilgileri teyîd edecek mâhiyette, dervişin gördüğü rüyâ ve vâkıalara aldanmaması gerektiğini de söyler. Çünkü bunların çoğu tarîkata ilk girenlerin terbiye edildiği bir takım hayallerden ibârettir.¹⁵¹ Bu sebeple Hüdâyî'ye

148 *Ecvibe-i Mutasavvifâne*, vr. 2^{a-b}.

149 *Ecvibe-i Mutasavvifâne*, vr. 2^b.

150 *Ecvibe-i Mutasavvifâne*, vr. 2^{b-3^a}.

151 Celvetî dervişinin rüyâ ile meşgul olmaması hususundaki ısrarlı tavrına, eserinde yer verdiği şu nakil de bir delildir: "Şeyh Ebû Bekir der ki: 'Rüyâ görmeyen ve kendisi rüyâda görülmeyen kişi, rüyâ gören ve rüyâlarda görülen kişiden daha aşağı derecede demek değildir. Belki o, diğerinden daha üstündür bile. Çünkü rüyâlar yakîn duygusu zayıf olanlara gösterilir ki yakîni güçlensin. Yakîn bakımından güçlü ve kemâl sahibi olan kimse ise bu tür rüyâlara değer vermez. Çünkü o, âhîret yurdunun Allah ve Resûlû'nün bildirdiği şekilde olduğunu bilir, cennet ve nimetlerinin, ceennem ve azâbının, yeniden yaratılıp Hakk'ın dîvânında hesaba çekilmenin Allah ve Resûlû'nün bildirdiği tarzda olduğuna yakinen inanır. Şâyet bunlar kendisine keşf yoluyla bildirilmemişse ne zararı var? Nasıl olsa o, nihâyet bunların hepsini kıyâmet gününde göreceğinden emindir. Bunların aksine olarak kendisine keşfen bir şey gösterilecek olursa, o şeytanın hilesinden başka bir şey değildir. Öyleyse onun böyle bir keşiften elde edeceği fayda nedir? Cemâl-i ilâhiyi müşâhedeye yükselen, mârifet ve vuslat merdivenlerini tırmanmaya çalışan kimsenin böyle bir keşften mahrûm kalmasından dolayı

göre dervişin yolculuğunda ilerleyebilmesi için en önemli vazîfesi, şeyhinin rûhâniyetine sığınarak gönlünü Hakk'a yöneltmektir.¹⁵²

Hüdâyî'den sonra gelen bâzı Celvetî şeyhleri de rüyâ âlemi ve tâbirine dâir ihtiyatlı tutumu devam ettirmişlerdir. Selâmî Ali Efendi ve Yâkub Afvî, celvetî halîfelerinden, yeni müntesip dervişin rüyâsını tâbirden sakınmalarını istemişlerdir. Çünkü bu kendisine zarardır ve terakkîden alıkoyar. Kendilerine bir rüyâ anlatıldığında yapmaları gereken, yeterli miktarda birkaç söz söyleyip daha sonra dünyevî ve uhrevî konuda sohbeteye yönelmektir. Ya da bir Fâtîha ile dervîşi huzurlarından kaldırmaları gerekir.¹⁵³ Mehmed Şehâbeddîn Efendi'ye göre, mürîdin nefs, kalb, rûh, sır mertebelerinden hangisinde olduğu rüyâ ve havâtırla bilinebilir. Ancak havâtıra itibâr daha fazladır. Nitekim Bursevî'ye göre havâtır yakaza halinde olduğundan, rüyâdan sonra müteberdir.¹⁵⁴

Celvetî seyr ü sülûkünde rüyâ ve tâbirine itibâr, bu konuda şeyhlerin teâmülü müstakil bir çalışma mevzusudur. *Ecvibe*'deki muhtasar bilgiler, celvetîlerin seyr ü sülûkde rüyâyâ, halvetîler kadar itibar etmediklerini göstermektedir. Buradan celvetîlerin rüyâ tâbiri ilmine ehemmiyet vermedikleri gibi bir sonuca varmak mümkün değildir. Zira Hüdâyî rüyâlarını ve şeyhi Üftâde'nin tâbirlerini *Vâkıât*'ta yazmıştır. Öte yandan pâdişahların rüyâlarını yorumlamış, kendi ve dervîşlerinin rüyâlarından sultanlara bahsetmiş, tâbir ederek bâzen müjdeli haberler de vermiştir.¹⁵⁵

f. Devrân

Musâfî Efendi, kıyâm zikri yaparken, gönül ferahlığı ve neşelenmek için biraz devrân yapılması hususunda tarîkatın ruhsatını sormuştur. Hüdâyî, sessizce oturarak veya durarak zikretmenin edebe daha uygun olduğunu söylemiş, zikre şevk verdiğinden ötürü bir miktar zâkirlerin yavaşı

zararı nedir? Eger sâlike dünyâyâ ait işler ve insanların ahvâli münkeşif olacak olsa sırrını; yâni iç dünyâsını meşgul etmekten başka ne işe yarar? Oysa ki gönül, vâkıalar ile meşgul olunca nûr-i kadîmin zuhûruna kabiliyet kazanamaz." Hüdâyî, *İlim, Amel, Seyr ü sülûk*, s. 177-178.

152 Hüdâyî, *İlim, Amel, Seyr ü sülûk*, s. 178-179.

153 Tatçı vd., *Selâmî Ali Efendi*, s. 94; Afvî, *Hediyyetü'l-sâlikîn*, vr. 13°.

154 Yücer, "Şeyh Yâkub Afvî Efendi ve Mehmed Şehâbeddîn Efendi'ye Göre Celvetî Erkânı", II, 307; Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî*, s. 278.

155 Gülşen Efendi, *Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî*, s. 7; Güven, *Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Mektupları*, I, 131-136; II, 6, 28, 56, 61-2, 100, 139.

yavaş dönmesine de izin verildiğini belirtmiştir. Ancak izin verilen sınırı aşmak, tarîkatın uygun gördüğünden fazlasını yapmak kesinlikle câiz değildir.¹⁵⁶ Hüdâyi'nin cevâbında net olarak ifade ettiği üzere celvetiler, zikir esnâsında aşırı hareket, taşkınlık, aklın başından gidecek derecede kendinden geçme hâlini tarîkat âdâbına aykırı bulmuşlardır.¹⁵⁷ “Huşû ve huzûa dâvet eden hazîn bir mûsiki ile” yaptıkları âyinlerinde¹⁵⁸ tamamen kendilerine mahsûs “Nısf-ı kıyâm” veya “Hızır kıyâmı” denilen¹⁵⁹ zikri tercih eden celvetilerde, devrân yoktur. Üftâde'nin

“Bizim tarîkimizde devr ve raks yoktur. Zîrâ raks ve bütün sesler havâtırı defetmek içindir. Havâtırı defetmekte ise tevhidden daha etkili bir şey yoktur. Bizim tarîkimiz peygamberlerin yoludur. Zîrâ Fahr-i âlem tevhidden başka bir şey telkin etmemiştir. Kıyâmen ve kuûden zikrin cevâzına “Onlar ayaktaiken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar” (Âl-i İmrân 3/191) âyeti delil kabul edilir”

dediği bilinmektedir.¹⁶⁰ Nitekim Üftâde'nin mensûbu bulunduğu Hacı Bayram-ı Velî'nin yolunda da devrân ve raks yoktur.¹⁶¹

Ayrıca devrân zikri, Halvetî ve Celvetî tarikatlarını ayırmedici unsurlardan biri olarak da karşımıza çıkar. Bursevî'nin anlayışına göre Halvetilerin erkânından olan devrân, sebeplere, vâsitalara ve bâtınla amelden önce zâhirle amele muhtaç mübtedî ve mutavassıtlar içindir. Cüneyd-i Bağdâdî gibi müntehiler devrân yaptıklarından dolayı tevbe etmişlerdir. Bursevî, celvetilerin, sükûn görünümündeki devrânı benimsediklerini söyler. Derişlerin oluşturduğu zikir halkası onlara göre devrin ta kendisidir. Celvetî zâhirde sükûn üzere, bâtında ise devr hâlinedir. Bu hâl hacıların Kâbe'yi tavaf etmeleri ve Kâbe'nin ise sâbit olmasına benzer. Halvetiler ise ikincisini yâni hareket görünümündeki devri kabul etmişlerdir.¹⁶² İki tarîkat arasındaki bu mümeyyiz vasıf, zaman içinde mutlaklığını yitirmiştir. Çünkü Bursevî Bursa'da devrân ve raks eden celvetilerden söz etmekte ve bu duruma şiddetle karşı çıkmaktadır. Halvetiyye'de sahîh bir aslı olduğu hal-

156 *Ecvibe-i Mutasavvifâne*, vr. 4^a.

157 Tatçı vd., *Selâmi Ali Efendi*, s. 90; Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî*, s. 311-12.

158 Tansel, “Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyi”, s. 8.

159 Ayrıntılı bilgi için bk. Ömer Tuğrul İnançer, “Celvetilik –Zikir Usulü ve Musiki”, *DBİA*, II, 396.

160 Bursevî, *Ferahu'r-rûh*, II, 438.

161 Bursevî, *Tamâmü'l-feyz*, I, 28.

162 Bursevî, *Tamâmü'l-feyz*, I, 22-23; a.mlf., *Kitâbü'n-Netice*, II, 312.

de, devrân Celvetiliğin kadîm esaslarına muhâlif bir yeni icattır. Bursevî tarikatların bâzı esaslarının birbiriyle karışmasını, mertebelerin birbirine karışmasına benzetir ki, bu da tarikatların çeşitliliğindeki sırra muhâlif bir tutumdur ve hakikatleri altüst etmek gibidir.¹⁶³

Celvetiler âyinlerinde devrân ve vecd uyandıran mûsiki ile zikri tercih etmemiş olmalarına rağmen, umûmiyetle devrân ve semâya karşı reddedici bir tavır içinde olmamışlardır. Hatta Hüdâyî *Keşfü'l-kınâ' an-vechi's-semâ'* risâlesinde onun inkâr edilemezliğine dâir delliller ortaya koymuş; yaşadığı dönemde *Hüccetü's-semâ'* risâlesini yazarak, tekke mensuplarını eleştiren Kadızâdelilerle açıktan mücâdele eden İsmâil Rusûhî Ankaravî'yi (ö. 1041/1631) takdir etmiştir.¹⁶⁴ Semâ, devrân ve raksın hak olduğunu kabul eden Bursevî'nin şeyhi Osman Fazlî (ö. 1102/1691), kendi zamanın şartları içinde bunların uygun olmadığı kanaatindedir. Çünkü bu işin ehli olan zâkirler ve tevhid ehli artık azalmıştır. Meşâyihin eser ve vasiyetlerinde erkân ve şartları belirlenmiş devrânda büyük sırlar gören Bursevî, *Tamâmü'l-feyz'*de bunları anlatmıştır.¹⁶⁵

g. Himmet

Musâfi Efendi, şeyhinden uzakta olduğu için, bir müşkil ile karşılaştığında ve sorma imkânı bulamadığında, himmetinden ne şekilde istifade edeceğini sormuştur. Hüdâyî'nin kendisine öğrettiği usul şudur: Derviş bu gibi durumlarda şeyhini aklına ve gönlüne getirip “Yâ Rab, iyilerin iyisi Hz. Habîb-i Ekrem, bütün velîler ve şeyhim falanca hürmetine müşkil işimi bana âşikar eyle” diyerek duâ etmelidir. Çok mühim işlerde, abdest alıp kible yönünden hareketle, şeyhinin bulunduğu istikamete doğru üç adım gitmelidir. Üçüncü adımda hâcet namazı kılmalı ve yukarıdaki duâyı yaparak şeyhinden istimdâdda bulunmalıdır. Bu usul üzere, Allah'ın izni ile müşkil mesele çözüme kavuşur.¹⁶⁶ Sâlikin şeyhinin rûhâniyetine sığınması, hakîkatte gönlünü Hakk'a yöneltmesidir. Zira şeyh de Allah Resûlü'nün rûhâniyetinden, o da Allah'dan yardım ve meded istemektedir.¹⁶⁷ Dervişin bu uygulamadan netice alabilmesi, şeyhine kalben bağlılığı ve yönelişinde-

163 Bursevî, *Tamâmü'l-feyz*, I, 29, II, 155.

164 Semih Ceyhan, “Semân Mahiyetine Dâir Bir Karşılaştırma: Aziz Mahmud Hüdâyî ve İsmail Ankaravî”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2008, sayı: 22, s. 204-205.

165 Bursevî, *Tamâmü'l-feyz*, II, 155, 182, I, 22-25.

166 *Ecvibe-i Mutasavvıfâne*, 3^a.

167 Hüdâyî, *İlim, Amel, Seyr ü Sülûk*, s. 179.

ki sadakat ile alâkalıdır. Eğer kalbî râbitasında bir eğrilik, bulanıklık yoksa meselesi her ne ise hallolur, gönlü o meseleye açılır ve ferahlık gelir.¹⁶⁸

h. Diğer Meseleler

Musâfî Efendi zikir ve usûlü, halvet, rüyâ ve devrân gibi tarîkata ilişkin temel mevzular yanında, bâzı hususları da Şeyhine ifâde etmiş ve sorular yöneltmiştir. Kendi tarikatından olmayan kişilerle bir yerde sohbet etmenin tarîkattaki hükmüne ilişkin suâline, Hüdâyî şu karşılığı vermiştir: “Kitap ve sünnete muvâfık olan yerlerde sohbet câizdir. Bunların dışındakileri terketmek tarîkatın gereğidir.”¹⁶⁹ Risâlenin Kastamonu İl Halk Kütüphanesi'ndeki nüshasına göre cevap, “Kitap, sünnete muvâfık olanla sohbet câizdir. Hilâf-ı sünnet olanlar ile sohbeti terk etmek tarîkatın gereğidir.”¹⁷⁰ cümlesiyle gelmiştir. İki ibâreyi de dikkate alırsak, Hüdâyî dervişine kendi tarikatından olmayan kişilerle sohbet etmek için, Kur'ân ve sünnete uygunluğu kriter olarak koymuştur.

Musâfî Efendi, ehl-i tarîkin kitaplarında yazılı bâzı ibâdetleri yapmanın hükmünü ve Kur'ân'ı okumanın en güzel zamanını yine şeyhinden öğrenmek ister. Hüdâyî'ye göre, Kur'ân ve sünnete uygun bütün ibâdetler güzeldir. Ancak derviş için en hayırlı ibâdet, şeyhi tarafından ona tâyin edilen ibâdettir. Çünkü hakîki mürşid, mürîdinin kapasitesini, neyi ne kadar yapabileceğini görür ve istidâdına göre ona ibâdetler tavsiye eder; gücünün yetmeyeceği ibâdetle mürîdi teşvîk etmez. Mürîd de kendisi için gerekli olanları yerine getirir ve böylelikle yolunda mertebeleri kat eder. Kur'ân okumanın zamanına gelince, onu okumak her zaman güzeldir. Çünkü Kur'ân okumak Hüdâyî'ye göre Allah'ı anmaktır.¹⁷¹ Musâfî Efendi, tehecüd namazı kılarırken kıraatte, cehrî ve hafî okuyuştan hangisinin üstün olduğunu sorduğunda ise Hüdâyî dervişini bu konuda muhayyer bırakmış, okuduğunu tefekkür etmeye ve Hakk'a münâcâtta kendisine en güzel olanı seçmesini ve o şekilde ibâdet etmesini tavsiye etmiştir.¹⁷²

168 Hüdâyî, *Tarîkatnâme-i Türki*, s. 23; Afvî, *Hedîyyetü's-sâlikîn*, vr. 9^a.

169 *Ecvibe-i Mutasavvifâne*, vr. 2^a.

170 *Es'ile ve Ecvibe*, vr. 33^a.

171 *Ecvibe-i Mutasavvifâne*, vr. 3^b. Hüdâyî, Kur'ân okumanın zikrullâh olduğu bilgisinin aslını tetkik için *Musallât* veya *Mufassalât* isminde bir eserden söz etmektedir. Bu eser, Hüdâyî'nin günümüze ulaşmamış, bilinmeyen bir eseri olabileceği gibi başka bir müellife de ait olabilir. Ancak yaptığımız araştırmada bunu tespit edemedik.

172 *Ecvibe-i Mutasavvifâne*, vr. 3^b.

Suallerinden bir diğeri duâ ile ilgilidir ve cevâbı da şudur: Duâ Allah'tan istekte bulunmaktır. Kul isteği konusunda Allah'a münâcâta bulunurken uzun ya da kısa duâ etmesinden ziyâde, teslimiyeti esastır. Bunu hangi hâl ile temin edebiliyorsa o şekilde duâ etmelidir. Hüdâyî'ye göre, duâ mahallinin de göz önünde bulundurulması gerekir.¹⁷³ Hüdâyî'nin diğeri eserlerinde duâ bahsi önemli bir yer tutmaktadır. *Hulâsatü'l-ahbâr*'da duâ bahsine ayrıntılı olarak temâs eder. Bir hikmet sâhibinden naklen, her şeyde Allah'a tam bir itimâdın, her ihtiyâcını Allah'a bildirmenin ve Allah'a dönmenin velîlerin sıfatı olduğunu kaydeder.¹⁷⁴ Nitekim Allah "Bana duâ edin ki, duânıza icâbet edeyim" (el-Mü'min 40/40) buyurmaktadır. Ona göre Hakk'ın kula icâbeti, kulun Hakk'a her hususta emrine icâbetine ve itaatine bağlıdır.¹⁷⁵

Şiddet ve belâ anında duâ etmenin, kazâya rızâ göstermemek anlamına gelmediğini söyleyen Celvetî şeyhi, sıkıntılı zamanlarda Hz. Peygamber'in yaptığı ve öğrettiği duâları nakletmiş,¹⁷⁶ bu inancını fiilî olarak da yaşantısında göstermiştir. 1597'de İstanbul'u etkileyen vebâ salgınında III. Mehmed'e mektup yazarak bütün âlimlerin, sâlihlerin, seyyidlerin dâvet edilerek onlarla duâya çıkılması gerektiğini ısrarla vurgulamıştır.¹⁷⁷ Özellikle bu zümrelerin isimlerini sayması tesâdüf değildir. Çünkü sûfilere göre müttakîlerin ve asfiyânın duâları, yardım ve meded dilemekte mânevî ve melekûtî silahlardır.¹⁷⁸ Sultanları, kemâl sahiplerinin duâlarını almaya teşvik ederken, bu bağlamda dervişlere yönelik bir îkazı ve tâlim ettiği bir nezâket vardır.¹⁷⁹ *Ecvibe*'de, duâ ederken mekânı dikkate almayı söylediği gibi, bu konuda zamanın önemine de vurgu yapmıştır. Teheccüd namazı vaktine, Muharrem ayına, özellikle Recep ayınının 27. gecesi gibi gecelere ihtimâm gösterilmesini tavsiye eder. Mîraç kandili gecesi kılınan on iki rekât namaz, tutulan oruç ve duânın makbûl olmasının sırrını pâdişaha yazdığı bir mektupta uzun uzadıya izah ettikten sonra bu ibâdetleri edâ eden kişinin duâsı kabul olur, demektedir.¹⁸⁰

173 *Ecvibe-i Mutasavvıfâne*, 3^b-4^a.

174 Hüdâyî, *Âlemin Yarattığı ve Hz. Muhammed'in Zuhûru*, s. 141.

175 Güven, *Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Mektupları*, I, 190, II, 151, 127.

176 Hüdâyî, *Âlemin Yarattığı ve Hz. Muhammed'in Zuhûru*, s. 140.

177 Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, s. 129.

178 Güven, *Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Mektupları*, II, 26.

179 Hüdâyî, *Tarikatnâme-i Türkî*, s. 25.

180 Güven, *Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Mektupları*, II, 126, 10, 26.

Musâfi Efendi son olarak, müridîn ve şeyhden icâzeti olan kişinin, kendisinden fetvâ isteyenlere fetvâ vermesinin tarîkattaki hükmünü sormuştur. Hüdâyî, bu konuda niyet hayır olup âkıbeti de hayırla neticelendiği sürece, câiz olduğunu söylemiştir. Hattâ müslümanların sıkıntı çektikleri ve ihtiyaç duydukları hususlarda, dînin hükmünü açıklayıp, meselelerini çözmeyi, övgüye değer bir iş olarak nitelemiştir.¹⁸¹

V. Sonuç

Ecvibe-i Mutasavvifâne, Hüdâyî'nin Rumeli topraklarında ikameti esnâsında tanıştığı ya da oradan gelip kendisine biat eden dervişi Musâfi Efendi'nin sorularını ve onun bu sorulara verdiği cevapları içermektedir. *Ecvibe-i Mutasavvifâne*'nin yedi nüshasının mevcudiyeti, bir müridin ihtiyâcına binâen ortaya çıkmış risâlenin, Celvetîler arasında revaç bulduğunu göstermektedir. Risâledeki sualleri, Celvetiyye usûl ve erkânına ilişkin umûmî ve dervişlik hassasiyetinden kaynaklanan husûsî sorular olarak sınıflandırmak mümkündür. Cevaplar çok ayrıntılı olmamakla birlikte *Ecvibe-i Mutasavvifâne*, Celvetiyye'nin diğer tarîkatlardan, özellikle Halvetiyye'den temâyüz eden yönlerine dâir genel bilgiler vermektedir. Bu mânâda bilinmesi gereken en önemli husus, Celvetî dervişi seyr ü sülûkünde mânevî makamları kelime-i tevhidi zikretmek suretiyle geçiyor oluşudur. Musâfi Efendi'nin *Hû* isminin zikri ile ilgili sorusuna verdiği cevapta Hüdâyî, üstü kapalı olarak onun esmâ ile sülûk isimlerinden biri olduğunu hatırlatmış ve akabinde konuyu yine kelime-i tevhid zikrine getirmiştir. Bu cevap, ayrıca Hüdâyî'nin ve diğer Celvetî şeyhlerinin eserlerindeki bilgiler, Celvetiyye yolunda esmâ ile sülûkün tâlî bir metod olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan Celvetîlikte müntehînin zikri olarak tayîn edilmiş *Hû* isminin bu yönüne, *Ecvibe-i Mutasavvifâne*'de değinilmemiştir. Halvetnişîn dervişin yiyeceği, ibâdetleri ve zikir usûlüne dâir risâlede yer alan bilgiler, *Tarîkatnâme-i Türkî* ve *Tarîkatü'l-Muhammediyye*'de Hüdâyî'nin halvet âdâbı hakkında zikrettiği umûmî mâlumâtı tamamlayıcı niteliktedir. Musâfi Efendi'nin devrân zikrini sorduğunda aldığı cevap, Celvetîlikte bu zikrin tercih edilmediğini ancak buna yönelik eleştirel bir tavrın olmadığını da göstermektedir. Celvetiyye tarikatının Halvetiyye yolundan farkı, *Ecvibe-i Mutasavvifâne*'de bir soru olarak karşımıza çıkmakta, risâlede bu konuyla ilgili olarak sadece seyr ü sülûkte rüyâya itibâr konusuna değ-

181 *Ecvibe-i Mutasavvifâne*, 4^b.

nilmektedir. Üftâde'den itibâren Hüdâyî, Selâmî Ali Efendi, İsmâil Hakkı Bursevî ve Yâkub Afvî gibi meşhur Celvetî şeyhlerinin, iki tarikatın mukayesesine büyük önem atfettiklerini görülmektedir. İlk bakışta bu sûfilerin, Celvetiyyenin esaslarını muhkem bir şekilde belirlemek ve diğer tariklerden farklı yönlerini ortaya koymak için mukayese yolunu tercih ettiklerini düşünülebilir. Ancak *Ecvibe-i Mutasavvifâne*'de de görüldüğü üzere Celvetî şeyhleri, "Celvetî"nin "Halvetî"den üstün olduğunu eserlerinde açıkça beyân etmişlerdir. Ulaşılan metinler dikkatle incelendiğinde, tefâhur konusunun, "halvet" ve "celvet" kavramlarının içerdiği tasavvufî anlamdan kaynaklandığı görülür. Üftâde'den itibâren Celvetîler, İbnü'l-Arabî'nin ortaya koyduğu "celvet" anlayışını, tarikatlarının esâsı ve neşvesi olarak kabul etmişlerdir. Celvetî sûfilerinin özellikle de Bursevî'nin, iki tarikin mukayesesine sadedinde yazdıklarını, bir bütün olarak değerlendirmek gerekmektedir. Onların tefâhur hissi uyandıran ifâdelerini, seyr ü sülûkün hakikatinden uzaklaşmış başta kendi tarikat mensupları olmak üzere diğer tarikat muhitlerini de hedef alan eleştirilerinden ayrı okumak gerekir. Öte yandan bu mukayese ve tartışma sadedinde ortaya konan bilgiler, tarikatların çeşitliliğinin hakikatini teklifine bir tenakuz oluşturmadığı noktasında da mütalaa edilebilir.

Kaynakça

- Afvî, Yâkub, *Hediyetü's-sâlikîn*, İstanbul: Bahriye Matbaası, 1331.
- Akbayar, Nuri, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2001.
- Bahadıroğlu, Mustafa, *Üftâde, Tasavvufî Görüşleri ve Celvetiye Tarikatı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), UÜSBE, Bursa 1990.
- Belgradî, Münîrî, *Silsiletü'l-mukarrabîn ve menâkibu'l-müttakîn*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, 2819/3.
- Bitiçi, Takhidin, *Münîri-i Belgrâdî ve Silsiletü'l-mukarrabîn Adlı Eseri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜSBE, İstanbul 2001.
- Bursevî, İsmâil Hakkı, *Ferahu'r-rûh -Şerhu'l-Muhammediyye*, İstanbul: Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1294, I-II.
- _____, *Kitâb-ı Silsile-i Şeyh İsmâil Hakkı bi-Tarik-i Celvetî*, İstanbul: Haydarpaşa Hastanesi Matbaası, 1291.
- _____, *Kitâbü'l-hitâb*, İstanbul: Matbaa-i Kürsîyü'l-Hakaniye, 1256.
- _____, *Kitâbü'n-netice*, haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş, İstanbul: İnsan Yay., 1997, I-II.
- _____, *Tamâmu'l-feyz fi bâbi'r-ricâl*, tahk. Ramazan Muslu-Ali Namlı, Dımaşk: Dâru Nînevâ, 2011.

- _____, *Tuhfe-i Ömeriyye-Üç Tuhfe*, haz. M. Ali Akidil-Şeyda Öztürk, İstanbul: İnsan Yay., 2000, s. 39-92.
- Ceyhan, Semih, "Semâin Mahiyetine Dâir Bir Karşılaştırma: Aziz Mahmud Hüdâyî ve İsmail Ankaravî", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2008, sayı: 22, s. 201-217.
- Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, haz. Abdullah Uçman, İstanbul: İnsan Yay., 1996.
- Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini I*, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1996.
- Gündoğdu, Cengiz, "Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Belgradlı Ali Efendi'ye Gönderdiği Mektup", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2000, sayı: 3, s. 81-84.
- Güven, Salim, *Çeşitli Yönleriyle Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Mektupları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), M. Ü. SBE, İstanbul 1992.
- Hüdâyî, Aziz Mahmud, *Câmiü'l-fezâil ve kâmiu'r-rezâil ve Miftahü's-salât ve mirkâtü'n-necât -İlim, Amel, Seyr ü Sülûk*, trc. Hasan Kamil Yılmaz, İstanbul: Erkam Yay., 2011.
- _____, *Divân-ı İlahiyât*, haz. Mustafa Tatçı-Musa Yıldız, İstanbul: H Yay., 2008.
- _____, *Hulâsati'l-ahbâr -Âlemin Yarattığı ve Hz. Muhammed'in Zuhuru*, trc. Kerim Kara-Mustafa Özdemir, İstanbul: İnsan Yay., 2003.
- _____, *İzniki Ali Beyzâde Efendi'nin Mektûbuna İrsâl Buyurduğu Cevâbnâme*, Süleymaniye Ktp., H. Beşir Ağa, 653/10, vr. 172^b.
- _____, *Mevlûd-i şerîf ve Mi'râciyye*, H. Selimağa Ktp., Hüdâyî Efendi, nr. 262/2, müst. Yahyâ b. Yâkub, 1115 (1703).
- _____, *Müniri Efendi'ye İrsâl Ettikleri Mektûb*, Süleymaniye Ktp., H. Mahmud Efendi, 3347, vr. 17^b-19^b.
- _____, *Necâtü'l-garîk*, (Mehmed Gülşen Efendi, *Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî* içinde, s.30-50).
- _____, *Tarikatnâme-i Türki*, (Mehmed Gülşen Efendi, *Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî kuddise sırruhû*, İstanbul: Matbaa-i Bahriye, 1338/1340. s. 21-29).
- _____, *Tercüme-i Vâkât*, trc. Mehmed Muizzüddin, H. Selimağa Ktp., Hüdâyî Efendi, 483/3.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Fusûsu'l-Hikem*, trc. ve şerh: Ekrem Demirli, İstanbul: Kabaalç Yay., 2006.
- _____, *Fütühât-ı Mekkiyye VI-VII*, trc. Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yay., 2007.
- İbrahim Peçevî, *Târîh-i Peçevî II*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1283.
- İnançer, Ömer Tuğrul, "Celvetilik: Zikir Usulü ve Musiki", *DBİA*, II, 396-97.
- Kurnaz, Cemal-Mustafa Tatçı, Halil Çeltik, "Türk Edebiyatında Mi'yar Geleneği İçinde Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravî'nin *Hurde-i Tarikat*'i", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2000, sayı: 3, s. 43-64.
- Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri I*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.
- Mehmet Gülşen Efendi, *Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî kuddise sırruhû*, İstanbul: Matbaa-i Bahriye, 1338/1340.
- Mısri, Niyâzî, *Mevâidü'l-irfân ve avâidü'l-ihsân*, H. Selimağa Ktp., Hüdâyî Efendi, 587.

- Nev'izâde Atâi, *Şakâik-ı Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şakâik II*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yay., 1989.
- Sahaf Nûri, *Külliyât-ı Hüdâyî*, İstanbul: Muhib matbaası, 1287/1870.
- Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006.
- Tansel, Fevziye Abdullah, "Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî", *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1967, c. XV, s. 1-42.
- Tatçı, Mustafa, M. Cemal Öztürk, Taxhidin Butuçi, *Üsküdarlı Selâmî Ali Efendi –Hayatı, Tarikat-nâmesi ve Vakfiyyesi*, haz. İstanbul: Kaknüs Yay. 2006.
- Tek, Abdürrezzâk, "Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Seyrû Sülûk Anlayışı", *Üsküdar Sempozyumu III: Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 20-22 Mayıs 2005, I, 179-191.
- Türkiye'de Tarikatlar Tarihi ve Kültür*, editör: Semih Ceyhan, İstanbul: İsam Yay., 2015.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yay., 2012.
- Vassâf, Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi, 2006, III.
- Yılmaz, Hasan Kâmil, *Aziz Mahmud Hüdâyî: Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, İstanbul: Erkam Yay. 2007.
- Yücer, Hür Mahmut, "Şeyh Yâkub Afvî Efendi ve Mehmed Şehâbeddîn Efendi'ye Göre Celvetî Erkânı", *Üsküdar Sempozyumu III: Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 20-22 Mayıs 2005, II, 279-310.